

Pavel MÜCKE

**„I Siegfried cítí zimu a vši...“ aneb Obrazy spojenců a nepřátel
v paměti vojáků druhého čs. zahraničního odboje**

Jen velmi těžko je možné analyzovat a interpretovat vzpomínky čs. zahraničních vojáků, kdybychom pominuli kontury obrazu spojenců a také nepřátel.¹ Minimálně ty druhé v pořadí jsou snad spojeny s každým konfliktem a s každou válkou, kterou si lidstvo prošlo. V dobách, kterých se týkají námi sledované vzpomínkové práce, se spojenců i nepřátel objevuje veliké množství a jejich obrazy jsou spolu úzce propojeny a někdy dokonce splývají: jak už to za válek a na kolbišti mezinárodní politiky bývá, ze zemí spřátelených se stávali protivníci a z protivníků naopak přátelé a spojenci.² Pro větší přehlednost jako základní hledisko odlišení spojenců a nepřátel by pro tuto chvíli mělo být bráno tradiční či „oficiální“ rozlišování obou táborů z pohledu poválečných vítězů a poražených. Jelikož většina pamětníků patřila k „malým kolečkům v obrovském soukolí válečné mašinerie“, „malým“ svědkům, v drtivé většině neměla možnost nahlédnout do prostředí „kuchyně“ vyšších a nejvyšších kruhů, kde se rozhodovaly a připravovaly „velké“ události a kde také vznikaly závazné „návody“ a stanoviska, jak se k té či oné zemi

¹ Tato studie je jednou ze součástí disertační práce s názvem *Paměť a paměti druhé světové války v českých zemích: vzpomínkové práce vojáků druhého čs. zahraničního odboje*, úspěšně obhájené v září 2009 na Ústavu českých dějin FF UK v Praze (školitelka doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D.) Z teoretických konceptů, na než je v této studii do značné míry navazováno, je možné jmenovat dílo Pierra Nory (tzv. místa paměti), dále pak Maurice Halbwachse (tzv. rámce paměti) a také způsob kvalitativního výzkumu a interpretace využívaný orální historií. Viz Pierre NORA, *Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux*, in: Pierre NORA (dir.), *Les Lieux de mémoire*, I. sv. La République, Paris 1981, s. 23–43; Maurice HALBWACHS, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Paris 1994, zejména s. 103–113 a s. 241–265; Miroslav VANĚK, *Orální historie ve výzkumu soudobých dějin*, Praha 2004, s. 95–159; viz též Miroslav VANĚK – Pavel MÜCKE – Hana PELIKÁNOVÁ, *Naslouchat hlasům paměti: teoretické a praktické aspekty orální historie*, Praha 2007, s. 122–150.

² Teoretický pendant k obrazu vnímání „druhého“ viz např. *Obraz druhého v historické perspektivě II. Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*, Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et Historica 5 – 1999. Studia historica LII, Praha 2003, s. 11–28.

a skupině obyvatel stavět.³ V první části studie budou proto načrtnuty rysy paměti všeobecných a rámcových představ spojenců a také nepřátel, v dalších částech se zastavíme u vzpomínek na vlastní válečnou činnost a nasazení na frontě a konečně část poslední bude věnována obrazu paměti vnímání civilních obyvatel v zemích cizích a potažmo i ve vlasti.

Spojenci a „spojenci“: obecné rámce sympatií a antipatií

Jak je z analýzy vzpomínkových prací patrné, budoucí čs. vojáci si představy o cizích zemích přinášeli do exilu již ze své vlasti, a tyto se mnohdy zakládaly na velmi neurčitých, zprostředkovaných vědomostech vyčtených z knih, průvodců, novin, informací vyslechnutých ve školních lavicích nebo z úst blízkých doma. Proto tyto údaje často obsahovaly spousty populárních dobových stereotypů. Jeli-kož pro velký počet exulantů byl jejich útěk do zahraničí vůbec premiérovou cestou mimo prostor čs. republiky a první návštěvou cizích zemí v životě, z konfrontace představ s realitou vyplynulo korigování dosavadních obrazů a názorové posuny ve směru negativním i pozitivním. V následujících odstavcích se budeme věnovat obecnému rámci představ a rysů týkajících se zahraničně-politických partií obrazu „nevlastních“ zemí, které si díky vlastním úvahám i pod vlivem oficiálních interpretací a propagandy pamětníci utvářeli do okamžiku dotvoření svých vzpomínkových děl.

Začneme poněkud banálním konstatováním, že obrazy spojeneckých zemí zachycené ve vzpomínkách různého druhu jsou velmi proměnlivé a vztahy ke spojeneckým zemím (především k Polsku, k Francii, k Velké Británii, k Sovětskému svazu a ke Spojeným státům americkým) jsou poznamenány vysokou mírou ambivalence: kolísají od naprosté adorace a zbožnění přes vědomí rovnoprávného spojeneckého vztahu až ke hranici totálně odmítavého a nepřátelského postoje. Podobně jako předešlé kontury jsou i tyto ovlivněny a formovány na základě individuálních zkušeností každého pamětníka z doby předválečné a válečné, stejně tak jako velkou roli zde hraje ideové přesvědčení a také poválečné osudy.

V historiografii i ve vzpomínkách mnohokrát zmiňovaný „mnichovský komplex“ i v této oblasti vykonal svou práci a poznamenává vnímání mnohých pamětníků.⁴ Ve středu pozornosti tohoto neuralgického místa totiž stojí otázka pomoci či nepomoci ohroženému Československu ze strany jeho spojenců. Paměť interpretuje vojenskou neangažovanost spřátelených demokratických mocností, především Francie a částečně i Velké Británie, jako obětování a zradu, což pozna-

³ O tzv. malých svědcích viz Danièle VOLDMAN, *Définitions et usages*, in: Danièle Voldman (dir.), *La Bouche de la vérité ? La recherche historique et les sources orales*, Les Cahiers de l'IHTP, n°31 (1992), s. 33–41. (K dispozici též na <http://www.ihtp.cnrs.fr/spip.php/%3Farticle230&lang=fr.html>, citováno 20. 4. 2009).

⁴ O tzv. mnichovském komplexu viz Jan TESAŘ, *Mnichovský komplex. Jeho příčiny a důsledky*, Praha 2000, zejména s. 93–98 a 105–112.

menává vzpomínky čs. vojáků i do průběhu dalších měsíců, let a někdy i desetiletí.⁵ Myšlenka o neadekvátním postoji těchto zemí, které nejednají vzhledem k dalšímu mezinárodně politickému vývoji správně, se objevuje ve vzpomínkách vízicích se k přelomovým dnům září a října 1938, jak o tom hovoří jeden z tehdy mladých prvorepublikových vojáků – letců: „*V Praze mě ... zastihly tragické události spojené s Mnichovem. Nikdo z nás si nedovedl rozumně vysvětlit kapitulantské jednání západních spojenců a naší vlády. ... Zvláště silně na mě v pohnutých hodinách po podepsání mnichovského diktátu zapůsobila slova jednoho staršího letce, ... který v letecku bojoval už v I. světové válce. „Synci,“ řekl nám se slzami v očích, „za tuto zradu naší republiky Západ drazé zaplatí!“*“⁶ Následně však někteří pamětníci podotýkají, že bylo nutné myslet ne na minulá příkoří, ale na dění současné a také budoucí, a proto i přes rozporuplné osobní dojmy odcházejí do zemí poznamenaných „mnichovanstvím“ bojovat za osvobození vlasti. Vzpomínky jednoho z letců se váží k okamžiku, kdy přijíždí do Francie, aby zde vstoupil do nově budované čs. armády: „*Francie, sladká Francie, po dvacet let země našich spojenců. Země, o níž se národ učil po celou dobu trvání první republiky jako o vzoru pořádku, spolenectví, naší záruky samostatnosti. Vzor vojenství, vzor vítěze z první světové války, přemožitel vilémovského Německa. Ale také země naší nejhanebnější potupy celého národa. Země, která přes noc přetrhala svoje závazky vůči nám. Země, která jako účastník Mnichovské dohody vydala Hitlerovi naši zemi a naši armádu s její výtečnou technikou. V nás se mísily tyto dva záporné pocity. Situace však diktovala nevzpomínat na minulost, i když to bolelo, a přidržet se současnosti.*“⁷ Ne nepodobné dojmy sdílají vojáci i při plavbě za novou nadějí do Británie v roce 1940. Ta totiž i přes svou „mnichovskou“ minulost skýtal možnost pokračovat v odbojovém snažení.⁸

⁵ V odborné literatuře se často hovoří o fenoménu tzv. mnichovského syndromu. Přehledově o čs.-britských a čs.-francouzských zahraničně-politických vztazích mezi lety 1939–1990 viz Jindřich DEJMEK, *Československo, jeho sousedé a velmoci ve XX. století (1918 až 1992). Vybrané kapitoly z dějin československé zahraniční politiky*, Praha 2002, s. 242–260 a 276–295. O vlivu Mnichova na čs.-francouzské vztahy viz též Antoine MARÈS, *Munich dans les relations franco-tchécoslovaques 1938–1968*, in: Fritz TAUBERT (ed.), *Mythos München. Le Mythe de Munich. The Myth of Munich*, München 2002, s. 203–217.

⁶ Takto vzpomíná Josef Balejka. Viz Petr KUBÁNEK, *Stíhači od 303.*, Vyškov 1993, s. 13.

⁷ Viz Národní archiv v Praze (dále NA), fond Svaz protifašistických bojovníků (resp. Svaz bojovníků za svobodu) – Ústřední výbor (dále ČSPB – ÚV), inv. č. 865. Václav KILIÁN, *Vzpomínky příslušníka 311. bombardovací perutě*, Brno 1966, 1. sv., s. 59. Velkou roli sehrávalo v těchto postojích proslulé „české frankofilství“, velmi hluboko zakořeněné zejména ve středostavovských vrstvách. Blíže viz Milena LENDEROVÁ, *České frankofilství jako sociokulturní fenomén*, ČČH 94, 1996, s. 66–81. Jak se domnívají i soudobí badatelé, Francie však obecně zdaleka nedosahovala politické, vojenské či ekonomické síly a velmocenského potenciálu, který ji nově příchozí přisuzovali. Blíže o dějinách této země mezi Mnichovem a červnem 1940 viz Jean-Pierre AZÉMA, *Nouvelle histoire de la France contemporaine* 14. *De Munich à la Libération 1938–1944*, Paris 1979, s. 9–77.

⁸ Viz např. NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 865. V. KILIÁN, *Vzpomínky příslušníka*, 1. sv., s. 73. Podobě jako česko-francouzské vztahy byly Mnichovem do značné míry poznamenány i vztahy s Velkou Británií. „Odůznání“ Mnichova ze strany britské vlády věnovala čs. politická reprezentace nemalé úsilí. Blíže o tomto procesu viz Jan KUKLÍK, *Londýnský exil a obnova čs. státu 1938–*

S velmi nelichotivým hodnocením z mnichovských událostí vycházejí současní severní sousedé České republiky, z předválečného pohledu spíše severovýchodní sousedé, tj. Polská republika.⁹ Poláci jsou odsuzováni za to, že, ač sami slovanského původu, spojili se s Hitlerem, v době pro ČSR nejtěžší se připojili na stranu agresorů, ultimativně předložili své územní požadavky a doslova tak čs. republice „vpadli do zad“. Velmi nepříjemným okamžikem, kdy čs. vojáci musí vyjavit své politické smýšlení v konfrontaci s představiteli polské oficiální moci, jsou výsledky po přechodu polsko-protektorátních hranic. Z obav před opětovným vydáním do protektorátu na otázky týkající se roku 1938 mnozí volí odpovědi velmi diplomaticky a často v rozporu s vlastním přesvědčením.¹⁰

Na problém těžké „sdělitelnosti“ a „vysvětlitelnosti“ mnichovského traumatu a událostí následujících (např. německé okupace a vzniku protektorátu) naráželi pamětníci i v jiných zemích, kterými na své cestě do zahraniční armády procházeli, jako bylo např. Rumunsko. Z obsahu vzpomínek na debaty s místními lidmi je patrné, že Čechoslováci zaujímal pod palbou nepříjemných dotazů a projevů nepochopení spíše zdrženlivé stanovisko a v duchu si takzvaně „mysleli své“.¹¹

Reminiscence na mnichovské události, na „nečinnost“ a „zradu“, se objevují i v dalších měsících a letech exilového pobytu, a to v okamžicích, které si pamětníci dávají do přímé kauzální souvislosti s domnělými chybami, které západní spojenci v minulosti učinili a za války za ně musí „pykat“.¹² Z mnichovského traumatu naopak může ve své době těžit Sovětský svaz, přičemž sympatie pamětníků umocňuje tradiční česká slabost pro slavjanofilství a především rusofilství.¹³ Ve slovníku obdivovatelů subkontinentální mocnosti se často objevují pojmy jako „bratři“ nebo „bratři Slované“, což kontrastuje s oslovenými Britů, Francouzů či Američanů, kteří nikdy takto „rodinně“ nazýváni nejsou. Přivádí mě to k domněnce, že k pocitu bratrství jakožto vyššího stadia sblížení mezi nějakými spoje-

1945. *Právní a politické aspekty obnovy Československa z hlediska prozatímního státního zřízení ČSR v emigraci*, Praha 1998, s. 109–135; viz též Vít SMETANA, *In the Shadow of Munich. British Policy towards Czechoslovakia from the Endorsement to the Renunciation of the Munich Agreement (1938–1942)*, Praha 2008.

⁹ Kořeny samozřejmě spočívají i v odlišném pojetí zahraniční politiky i vnitropolitických poměrech meziválečné ČSR a Polské republiky. Přehledně o dějinách Polska mezi válkami a jeho tzv. sanačního režimu v éře Josefa Piłsudského viz např. Jerzy KOCHANOWSKI, *Polsko v době autoritativního režimu Piłsudského*, Historický obzor (dále HO) 10, 1999, č. 1–2, s. 22–35. Viz též Jiří FRIEDL, *Na jedné frontě. Vztahy československé a polské armády (Polskie sily zbrojne) za druhé světové války*, Praha 2005, s. 24–38.

¹⁰ Viz např. Miroslav VILD, *Osud byl mým přítelem*, Praha 1985, s. 12.

¹¹ Viz např. NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 2444. Dobromila KADEČKOVÁ, *Klikatou cestou*, Praha 1977, s. 32–33.

¹² Viz např. Milan Jan HALLA, *Rozervaná dekáda 1938–1948*, Praha 1992, s. 61.

¹³ O čs.-sovětských vztazích v průběhu 20. století viz opět J. DEJMEK, *Československo*, s. 89–134. O kořenech českého slavjanofilství a rusofilství viz např. Radomír VLČEK, *Mýtus Ruska a ruského slovanství v českém prostředí 19. století*, in: Mirjam MORAVCOVÁ – David SVOBODA – František ŠÍSTEK (edd.), *Pravda, láska a ti na východě. Obrazy středoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti*, Praha 2006, s. 28–56.

neckými národy je třeba etnická a jazyková blízkost. Ještě o poznání blíže mají k „ráji dělníků a rolníků“ levicově smýšlející vojáci a také členové komunistické strany, kteří se sami považují (a jsou prý také v této zemi považováni) za „sovětské lidi“. Hodně pak záleží na individuálních osudech, jak dlouho si pozitivní obraz země, „kde zítra znamená již včera“, v paměti udržují. Slovy díky nešetří např. vybraní interbrigadisté, které zásah sovětské diplomacie vysvobozuje z internačních táborů ve Francii a jako „první bojovníci proti fašismu“ jsou se všemi počtami odvezeni na palubách lodí do Svazu.¹⁴

Ani konturám SSSR se však nevyhýbají rozporuplné a také ryze negativní konotace, které mají svůj původ ve vnitřní i v zahraniční politice „bašty světového proletariátu“. Ve vzpomínkách pamětníků se uchoval především pocit rozčarování z „dábelského“ paktu Molotov – Ribbentrop roku 1939 (a z následného průběhu polského tažení) nebo z rusko-finské války let 1939–1940.¹⁵ Na ještě větší zklamání a „vystřízlivění“ z rusofilských sympatií vzpomínají ti, kteří se ocitli v Sovětském svazu, zde byli internováni anebo dokonce odsouzeni za různé přestupky (většinou nedovolené překročení hranic) a uvěznění v táborech GULAGu: „*Duše nám rozhrzávala lítost. Co nás to jenom napadlo utíkat do Ruska! V maďarském kriminále nám rozhodně nemohlo být hůř. Maďaři by přitom aspoň měli důvod nás zavřít a týrat, neboť jsme jejich odpůrci, nenáviděli jsme je jako okupanty a utlačovatele. Ale tihle Rusáci, čert je vem! Co jsme udělali, že s námi zacházejí jako s dobyt看em? I s dobyt看em snad zacházejí líp. Jediné provinění je, že jsme milovali bratrskou slovanskou láskou. Byl to osudový omyl. Poznenáhlu, jak mýjely naplano dny, pocit křivdy a bezmocný vztek se měnily v otupělou lhostejnost. ... Byla jakousi uniformou vězňů v Stanislavi. Vlastně všude v tom falešném ráji pracujících.*“¹⁶

¹⁴ Viz např. NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 940. Rudolf ŠIMÁČEK, *Solidarita*, Břeclav 1960, s. 3. Interpretace úsilí španělských dobrovolníků se již od dob jejich nasazení stávala předmětem sporů jak oficiálních politických míst, tak i samotných aktérů. O této problematice v českém prostředí nejnověji viz Jiří NEDVĚD, *Dobrovolníci svobody, trockističtí agenti nebo žoldáci Kominterny? Interbrigadisté českýma očima*, in: České, slovenské a československé dějiny 20. století II. Sborník z mezinárodní konference mladých vědeckých pracovníků, Univerzita Hradec Králové, 7. – 8. března 2007. Ústí nad Orlicí 2007, s. 160–167.

¹⁵ O vzpomínkách na „uzavření“ „dábelského paktu“ viz Standa KRAUS, *Za svobodu třemi světadíly. Vzpomínky z let 1939–1945*, Litomyšl 1996, s. 16. O paktu Molotov – Ribbentrop přehledově viz např. Vít SMETANA, *Vítězství geopolitiky nad ideologií: sovětsko-německý pakt 1939*, Dějiny a současnost (dále DaS) 21, 1939, č. 4, s. 22–27; o začátku druhé světové války viz např. Jaroslav HRBEK, *Polské tažení 1939*, DaS 21, 1999, č. 4, s. 34–39. Přehledově o sovětsko-finské válce viz např. Eloise ENGLE – Lauri PAANANEN, *Zimní válka. Útok SSSR proti Finsku (1939–1940)*, Brno 1996; o vztahu čs. exilu k této události viz Jan NĚMEČEK, *Československý zahraniční odboj a sovětsko-finská válka 1939–1940*, in: Jan NĚMEČEK – Josef HARNA (edd.), *Moderní dějiny. Sborník k dějinám 19. a 20. století*, č. 3. Praha 1995, s. 139–158.

¹⁶ Viz Jan DEMČÍK, *Můj útěk do gulagu*, Praha 1995, s. 13–14. Velmi komplexně se persekucí čs. občanů pocházejících z území ČSR zabýval tým vedený Mečislavem Borákem, který došel k rámcovým odhadům k číslům 37.600 persekovaných a z toho 16.250 obětí na životě. Viz Mečislav BORÁK a kol., *Persekuce občanů z území dnešní České republiky v SSSR. Sborník studií*, Praha 2003, s. 126.

Z takových prožitků vzniká podobně rozporuplný pocit jako v případě vztahu k západním mocnostem „zatížených“ Mnichovem. Po vypuknutí sovětsko-německé války v červnu 1941 se sympatie opět převažují na stranu východní velmoci, neboť pamětníci se domnívají, že s její pomocí bude válka vyhrána a oni se budou moci vrátit dříve domů. V této víře se i přes počáteční sovětské porážky v letech 1941–1942 na základě historických analogií navzájem utvrzují, jak o tom svědčí i zamýšlení jednoho z bývalých interbrigadistů: „*Nedám se opít rohlíkem německých vítězství. Vzpomínám nespočetných armád minulosti. Tatarů, křížových rytířů, Švédů či Francouzů. Všechny pohltila nesmírná, široká ruská země.*“¹⁷

Sovětský svaz se díky poválečnému mezinárodně-politickému vývoji a postavení stává předmětem retrospektivních úvah a hodnocení.¹⁸ Na „přetřes“ znovu přichází postoj SSSR v dobách Mnichova, přičemž se někteří domnívají, že jeho pomoc by buď byla neúčinná, nebo by se spíše realizovala v „polském stylu“ a připomínala by okupaci: „*Podle mínění některých lidí, zejména komunistů, Beneš neměl připustit Mnichov. Měl se bránit. Sovětský svaz by nám pomohl. Nedošlo jim, že stačila jen polovina wehrmachtu na to, aby celá Rudá armáda prchala až za Volhu a k Černému moři. Případně by nám pomohla asi tak, jako pomohla Polákům. Nedošlo jim, že tak zvaný protektorát se z toho vylízal s nejmenšími ztrátami oproti válčícím sousedům.*“¹⁹ Naopak řady obdivovatelů po dlouhou dobu (někdy až do dnešních časů) žárlivě střeží obraz Moskvy jako osvoboditelky a patronky čs. národní existence. Budování sovětské mocenské nadvlády ve střední Evropě, likvidování demokracie a nerespektování lidských práv se stávají předmětem kritiky, stejně tak jako údajná pasivita a přílišná tolerance západních spojenců k těmto procesům. Na tento fakt upozorňuje na konci padesátých let 20. století bývalý čs. voják a vězeň GULAGu, který si předsevzal informovat svět o zločinech sovětského systému: „*Mám za to, že svobodný svět neměl by dnes ve smrtelném souboji s komunistickou ideologií a diktaturou sledovat pouze praktické politické cíle, vedoucí jen ku shnilé koexistenci dvou mravně různorodých systémů, nýbrž ve svém životní zájmu měl by v tomto boji položit důraz na uplatnění mravních principů, na nichž svobodný svět stojí a s nimiž padá.*“²⁰ Zatímco některými je Stalin nazýván otrokářem, kavkazským banditou a krvavým vrahem, jiní ho se vši pokorou uznávají a uctívají jako „vůdce světového proletariátu“ a „generalissima“.²¹

¹⁷ Viz Zdeněk PŘIBYL *Allons enfants... Zápas pokračuje...*, Praha 1963, s. 153.

¹⁸ Mezi jednu z obhajob zahraniční politiky prezidenta Edvarda Beneše (ovšem ve střízlivém a kritickém duchu) patří např. práce bývalého prezidentova tajemníka Eduarda Táborského. Viz Eduard TÁBORSKÝ, *Prezident Beneš mezi Západem a Východem*, Praha 1993; naopak jako příklad velmi kritického zhodnocení Benešovi politiky je možné jmenovat práci českého historika Tomana Broda. Viz Toman BROD, *Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948. Československá cesta do sovětského područí*, Praha 2002.

¹⁹ Viz Vladimír LEVORA – Zora DVOŘÁKOVÁ, *Ze stalinských gulagů do československého vojska*, Praha 1993, s. 238.

²⁰ Viz František POLÁK, *Jak žili a umírali sověští otroci*, New York 1960, s. 4.

²¹ S respektem vzpomíná na Stalina např. Alfréd Ressel. Viz např. NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 2725. Alfréd RESEL, *První a poslední slova mého velitele*, B. m. 1980, s. 23–24.

Ambivalence vzpomínek na Sovětský svaz jenom dokumentuje vliv, který na paměť čs. vojáků měly válečné, ale hlavně poválečné prožitky a vnímání nově nastalých poměrů. Ty způsobily ztrátu iluzí u spousty obdivovatelů a také vzestup nepopularity „velkého bratra“, který je vzhledem k charakteru svého režimu některými pamětníky srovnáván s nacistickým Německem a je také označován za nového nepřítele, proti kterému je nutné vést nový odboj, tentokrát již třetí v pořadí.²²

Vraťme se však ještě ke vzpomínkám na epochou válečnou. Vojáci různých národností mezi sebou přirozeně debatovali i o politických tématech a přirozeně se dostávalo i na otázku vztahu k různým dalším spojeneckým zemím. A právě přílišné sympatie či antipatie k někomu „třetímu“, o kterém byla vedena řeč, se mohly stát zdrojem rozmišek a sporů mezi diskutujícími. Jako ukázkové příklady mohou posloužit vzpomínky na dialogy mezi „slovanskými bratry ve zbrani“, Čechoslováky a Poláky, kteří se přeli a obhajovali svůj názor na Rusy a Sovětský svaz. Při těchto debatách opět přichází řeč i na události Mnichova. V nepříjemné debatě dochází často k situaci, kdy čs. vojáci konstatují, že dnes panuje jiná atmosféra než před válkou, stará nepřátelství jsou zapomenuta a že oba národy stojí bok po boku na stejné straně fronty. Někteří pamětníci ve skrytu duše obdivují hluboce zakořeněné polské vlastenectví, které i přes své negativní stránky (např. přílišná sebedůvěra dovedená ad absurdum jízdou se šavlemi proti tankům apod.) dokáže „střízlivěji“ uvažující Čechoslováky zaujmout a fascinovat. Když přichází řeč na téma ruské otázky, čs. vojáci většinou hrají roli „diplomatů“, těch „rozumnějších“ a „chápavějších“, kteří nechávají projevit radikální názory druhé strany, ale přitom sami stejně ze svého pohledu „vědí své“. Často se snaží apelovat na racionální uvažování a respektování faktu, že bez SSSR se válka vyhrát nedá. Retrospektivně pak někteří pamětníci dávají Polákům v jejich postojích k Rusům částečně za pravdu, jako tento bývalý čs. letec, který v roce 1944 při své plavbě z Británie na východní frontu rozprávěl o těchto věcech s polským důstojníkem: „*Wie pan, vy máte proti sobě jednoho zkurwysyna, ale my Poláci máme dva. Hitlera a Stalina. My Poláci bojujeme proti Němcům, ale až je porazíme, musíme vypudit z Polska Moskaly. A pan bude na straně Moskalů, my budeme nepřátelé!*“ Odvětil jsem, že to není možné, abychom se stali nepřáteli, že k tomu ani nedojde ani dojít nesmí. Ale kapitán ve svých sympatiích ke mně ochladl. Náš společenský styk se omezil jen na pozdravení a prohození několika konvenčních vět. Po válce se nejenže Poláci

²² V podobném duchu v americkém exilu vzpomíná např. J. V. Toman-Tománek. Viz Josef Václav TOMAN-TOMÁNEK, *Hlas českého legionáře z Volyně. Třetí čs. odboj v Americe 1950–1989*, New York – Praha 1993, s. 22. O třetím odboji přehledově viz např. Lukáš BABKA – Václav VEBER (edd.), *Za svobodu a demokracii*. III. díl. *Třetí (protikomunistický) odboj*, Praha 2002; viz též Zora DVORÁKOVÁ, *Z letopisů třetího odboje*, Praha 1992; o formování a činnosti nejvyšší politické reprezentace „třetího odboje“ v zahraničí viz Zdeněk JIRÁSEK – Miloš TRAPL, *Exilová politika v letech 1948–1956. Počátky politické organizovanosti a činnosti poúnorové emigrace a vznik Rady svobodného Československa*, Olomouc 1996.

*svého druhého vetřelce neznavili, ale „Moskali“ roztáhli svá chapadla i na území naší republiky, Mnohokrát jsem si na Poláky později vzpomněl.*²³

Podobně jako u obrazu nadřazených a vlastní politické reprezentace také ve vztahu k spojeneckým zemím nešetří mnozí pamětníci kritikou na adresu vedoucích kruhů a někdy také „vládnoucího řádu“ obecně. Jak si ukážeme později v poslední podkapitole této části, politické elity zde v očích vojáků opět často stojí v protikladu k „prostým lidem“, takový názor však většinou převládá u pamětníků spíše politicky vyhraněných a „světaznalých“. Pro příklad uveďme názor jednoho pisatele, který strávil v meziválečném období mnoho času ve Francii jako dělník a po německé okupaci zbytku českých zemí tam znovu odchází s vírou, že po boku francouzské armády přispěje k osvobození ČSR: *„Znám Francii, znám její lidi i jazyk. Neodcházím však k ní. Jdu za svou vírou, že to její lid nedovolí, že on sám, jediný neposkrvněný ústupky a spekulací vezme osud své země do svých rukou. Jako jsem věděl, kde stojí náš lid v době Mnichova, byl jsem si jist i tím, kde dnes stojí řadoví Francouzi.*²⁴

Kromě zdrženlivých až negativních postojů vůči elitám si pamětníci v cizích zemích všímají i dalších obecně negativních rysů, které jsou jim ze zemí českých, moravských, slezských, slovenských a podkarpatoruských údajně neznámé. Spousta vojáků vzpomíná na svůj odpor ke koloniálnímu panství, „ujařmování“ domorodých národů a vůbec se staví proti pocitu nadřazenosti bílých Evropanů před lidmi z „třetího světa“. Na svůj pobyt v Singapuru a vnímání života místních etnik vzpomíná bývalý „baťovák“, pozdější voják britské armády čs. původu: *„Angličané dávali vždy najevo svoji nadřazenost vůči domorodému obyvatelstvu. Jeden takový typický příklad: Na evropské koupaliště neměla přístup jiná rasa, jenom bílá. Jelikož v Singapuru byla většina obyvatel Číňané, vybudovali si tito také pro sebe na revanš Angličanům svoje nádherné koupaliště. Malajci se ve většině případech koupávali v otevřeném moři.*²⁵ S neskrývaným překvapením byla vnímána rasová segregace Afroameričanů v americké armádě a také neskrývaný rasismus projevovaný jak bílými Američany, tak i vojáky z Jihoafrické republiky. Na určité projevy rasismu jsou Čechoslováci citliví, avšak pouze malé procento z nich se dokáže ve svých vzpomínkách oprostít od svého „českého“ a středoevropského pohledu.²⁶

Za pobytu v cizině je s podobnou nevolí vnímána absence svobodného projevu smýšlení a jednání, na které byli pamětníci doposud zvyklí. Ať už se jedná o čs. vojáky přišedší z Británie do Sovětského svazu, nebo naopak levicově smýšlející čs. občany, kteří se dostávají před válkou a za války do zemí západních. Proto

²³ Viz Stanislav REJTHAR, *Dobří vojáci padli...Ze vzpomínek válečného pilota*, Praha 1999, s. 116–117.

²⁴ Opět jde o vzpomínku Jiřího Kadečky. Viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 2444. D. KADEČKOVÁ, *Klikatou cestou*, s. 16.

²⁵ Viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 936. Josef VYHNÁLEK, *Zpráva pro historicko-dokumentační komisi OV SPB*, Gottwaldov 1966, s. 4.

²⁶ Výjimka viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 2444. D. KADEČKOVÁ, *Klikatou cestou*, s. 66.

se mnozí podle vlastních slov snaží v novém prostředí „držet se na pozoru“ v obavě před možným postihem a persekucí. Nemožnost projevit názor často úzce souvisí s okolností, že některé informace nebylo možné svobodně získat. V tom se však podle mínění pamětníků západní a „nedemokratické“ země dost lišily. Jak připomíná jeden z pamětníků, velká míra neinformovanosti a kontrola informačních toků se projevovala např. nejen v Sovětském svazu, ale i v protektorátu a záhy po válce i v osvobozené ČSR.²⁷

Zcela zvláštním druhem provinění v očích Středoevropanů je neinformovanost zahraničí o jejich vlastní zemi. Tento nesporný fakt je mnohými tolerován, zlehčován a proměňován v žert (jeden z čs. vojáků skotským spolubojovníkům např. namluvil, že ČSR má stejně silné válečné loďstvo jako Velká Británie...), jinými ironizován, většina z pamětníků se však v souladu s oficiální exilovou politikou snaží Československou republiku reprezentovat a sdělit „nevědoucím“ ve svém okolí, jak se věci ve skutečnosti mají. Následující vzpomínka se však vrací do dob válečných a váže se ke způsobu, jak seznámit Brity se základními čs. realitami pomocí tradičního českého prostředku – humoru: „*Angličané věděli o politice velmi málo ... V Anglii jsme ale třeba namalovali na vrata anglický nápis „Jsem Čechoslovák, mým domovem je centrální Afrika“ a k tomu pyskatého černocha s náušnicemi. Angličané se pak tomu směli, když pochopili, co jim tím chceme říct.*“²⁸ Naopak pouze ojediněle se mezi čs. vojáky objevuje otevřené doznání vlastní nevědomosti o cizích krajinách.

Je třeba připomenout, že jako jeden z možných způsobů, jak sdělit „neodbojovému“ a „nevojenskému“ okolí své poznatky z exilu, je sepsání nebo zformulování životního příběhu do vzpomínkové práce. Právě potřeba říci, „jaké to tam tenkrát bylo“, je mnohdy cílem a smyslem jejich vzniku. Za všechny citujme slova jednoho vojáka – navrátilce, který o svých vzpomínkách z války věnovaných čtenářům „domácím“ na předsádce knihy říká: „*Po dobu šesti let strávených v zahraničí jsme se snažili informovat všechny cizince, zejména Angličany, o Československu. S hrůzou jsme zjistili, jak málo ví svět o naší zemi a o našem životě. Pobuřovala nás skutečnost, že se v cizině našli jednotlivci, kteří se na Československo dívali jako na zapadlý kout Evropy, kde se lidé živí lovem divoké zvěře a bydlí pod koženými stany. Byly to nepatrné výjimky, ale žert stranou, i takoví se našli. ... snažili jsme se ze všech sil informovat správně a hlavně úplně. Byla to těžká práce, ale podařilo se nám to. Poznali nás, zahraniční vojáky československé, a z našeho*

²⁷ Viz S. REJTHAR, *Dobří vojáci padli*, s. 147.

²⁸ Viz Jiří KOVAŘÍK, *Mechanik 310. peruti*, Kladno 1990, s. 29. V podobném duchu vzpomínají čs. vojáci také na povědomí „obyčejných“ Francouzů. Viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 1372. Jan OSIČKA, *Účast v prvním a druhém odboji*, Lednice 1969, s. 4. Jinak Francouze je s jejich smýšlením a mentalitou obecně možné počítat spíše mezi národy „kontinentální“ (na rozdíl třeba od „imperiálně smýšlejících Britů), což je možné dokumentovat např. na poněkud vlažném přístupu k obraně zámořských držav ve třicátých letech. Blíže o této problematice viz Martin THOMAS, *At the Heart of Things? French Imperial Defense Planning in the Late 1930s*, French Historical Studies, Vol. 21, No. 2 (Spring 1998), s. 325–361.

*vyprávění si utvořili jakž takž ucelený obraz. Dnes už, doufám, Československo nebude pro nikoho na světě zemí, „o níž nic nevíme“.*²⁹ Poslední slova nás opět zavádějí k mnichovskému traumatu a snaze čs. odbojářů odčiňovat ho všemi možnými způsoby. Především s puškou v ruce, ale také mluveným a psaným slovem...

Z kontrastních pocitů, které čs. exulanti zažívají po překročení různých hranic, vzniká těžko uchopitelný amalgám obecných kontur obrazu spojeneckých zemí. Vzpomínající, kteří mají sklony k hlubšímu zamýšlení, se na základě nabytých vědomostí i vlastních zkušeností pokoušejí jednotlivé národy charakterizovat (jako např. „vlastenečtí Poláci“, „zdegenerovaní Francouzi“, „hrdí Britové“, „nezdolní Rusové“, „bohatí Američané“ apod.), a nebo se dokonce dostávají do roviny úvah o kulturách a civilizacích. Proto např. bývalý vězeň GULAGu a voják 1. čs. sboru píše: *„Podle mě nekončí Evropa na Urale, ale na Visle. Až sem se Tataři dostali.“*³⁰ Od obecných rysů „spojeneckých“ se nyní přesuneme k obecným konturám obrazů vzpomínek na „ty druhé“, tj. na nepřátele.

Obecné rámce „nepřátelských“ obrazů

Pravděpodobně na úvod příliš nepřekvapí tvrzení, že ústřední roli mezi protivníky sehrává nacistické Německo a že příslušníci německého národa jsou příslušníky čs. zahraničního odboje považováni za úhlavní nepřátele.³¹ Při stručném představení si pomůžeme výrazy, které jsou na jejich adresu pronášeny ve vzpomínkových pracích. Začneme „tradičními“ označeními vojáků německého etnika z válek předešlých, z nichž mnohé pochází přejetím z jazyků spojeneckých: *Fridolíní, frickové, fricánkové, Germáni, Germánci, bošové* (od francouzského Boch), *džeríci* (od anglického Jerry), *Hunové, Prušáci*. Jak vidno, nejedná se o výrazy příliš lichotivé, spíše naopak. A to jsme teprve na začátku. Množství podstatných jmen často doplněných zpřesňujícími adjektivy se vztahuje jednak přímo k ideologii, ale také k touze dominovat okolí: *nacisté, náckové, fašisté, cizácké panstvo, drzý herrenvolk, nadlidé, němečtí „kulturträgeri“, doryfoři* (tj. mandelinky bramborové), *vládci světa*. Rejstřík však zdaleka není vyčerpán, neboť nyní přichází řada na slova vypovídající o vlastnostech a chování nepřátel v očích čs. vojáků: *barbaři, fanatici, žoldáci, vrazi, satanáš, stvůry, netvoři, kreatury, fašistické svině, bestie, kurvy, hrdlořezové, balíci, arogantní panáci, vyparádění frajeři, pro-*

²⁹ Viz Zdeněk VÁCLAVÍK, *Jediná hvězda domov. Cesty a osudy našich vojáků ze západu s původními dokumentárními fotografiemi*, Třebechovice pod Orebem 1946, slova na obálce.

³⁰ Viz V. LEVORA – Z. DVORÁKOVÁ, *Ze stalinských gulagů*, s. 96.

³¹ Neslo se to v přímé návaznosti na tradiční česko-německé soupeření se svými kořeny již v 19. století, definitivně vyvrcholilo právě v letech druhé světové války a vyústilo i v poválečné rozuzlení v podobě odsunu. O různorodém obrazu Němců v české protektorátní společnosti a v kruzích čs. domácího odboje viz Jan RATAJ, *Obraz Němce a Německa v protektorátní společnosti v československém odboji*, in: Jan KŘEN – Eva BROKLOVÁ (edd.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*, Praha 1998, s. 207–235.

vokatéři.³² Němci velmi často také na nohou nosí *černé, špinavé, okované boty*, kterými „pochodují po mapě Evropy a světa“, od jedné země k druhé, a zůstává za nimi spoušť, zkáza a nákaza v podobě *hnědé* nebo někdy i *černého moru* (tj. nacistické ideologie). Dále jsou také *velkohubí, krátkozrací a zblblí ideologií*. Z dnešního pohledu pozitivní vlastnosti, jako např. smysl pro organizaci, pořádek a perfekcionismus, si s sebou v dobovém kontextu také nesou spíše negativní nádech. Snad proto, že jimi protivníci podle mínění Čechoslováků disponují až přes-
příliš a dávají je svému okolí okázale najevo.³³

Pamětníci v drtivé většině nemají pochyb o tom, že Němci jsou hlavními strůjci světové války, v horším případě dokonce obou. K tomuto závěru dospívá mj. šéf čs. zpravodajské služby: „*Řekl bych, že u většiny případů jsme lest rozeznali včas. Co nám v té době nejvíce pomáhalo, byl komplex vševědounosti německého lidu, hlásaný filozofy Bismarckovy éry a hlavně ovšem nacistickými teoretiky, podle něhož Němci byli nadlidi, a ostatní národnosti buď degenerované nebo druhořadé. Podceňování druhých národů, které nakonec vedlo ke dvěma světovým válkám a dvěma německým porážkám, bylo Němcům vžitě a projevovalo se i ve zpravodajské činnosti.*“³⁴

Již několikrát demonstrovaná nepopularita politických elit v očích zahraničních vojáků je jenom umocněna u míst paměti nepřátel. V centru vnímání těchto kontur se nachází veskrze nenáviděná a proklínaná postava, *vůdce německého národa Adolf Hitler*.³⁵ Také jemu se dostává požehnaně přezdívek, pseudonymů a charakteristik oscilujících v několika okruzích: je zdůrazňováno Hitlerovo vojenské „nevzdělání“ (*kaprál, německý frajtr, pruský korporál*); otazník je kladen za jeho lidským projevem a potažmo i duševním zdravím (*hysterik, šílenec, člověk zdegenerovaný*); vykřičník je kladen za jeho politickou činnost (*demagog, největší vrah, násilník*). Přímou románovou charakteristiku *fýrera* a jeho *Říše* v okamžiku březnové okupace českých zemí podal ve svém díle jeden z pamětníků, jinak voják ze západní i z východní fronty. Ukázka oplývá trefnými metaforami a umnými literárními obraty: „*Kaprál s klaunskou fysiognomií posunul ručičky dějin o několik století dozadu. Tma prosycená hřbitovním pachem se rozestřela nad zemí, o níž kdesi nevědí skoro nic. Hnědé monstrum, Antikristem splozené, uvedlo do pohybu figury s umrlčími lebkami, jimž hon na lidi se stal chlebemездеjším. Továrny na velkovýrobu mrzáků a smrti se rozjely nekontrolovatelnou počáteční rychlostí, kladouce základy k stavbě tisícileté říše Nibelungů, sahající od pólu k pólu. Chimé-*

³² Specifický způsob označování protivníků, v tomto případě v hodně emotivním a vyhoceném duchu, patří mezi jeden ze základních rysů života vojáků v poli. Viz Richard HOLMES, *Acts of War. The Behaviour of Men in Battle*, London 2004, s. 360–365.

³³ Jak poukazují někteří odborníci, i přes autokratické sklony k centralizovanému řízení a většímu stupni militarizace společnosti se v obou světových válkách ukázal být německý „válečný stroj“ méně efektivní než „arzenály“ a „mašinérie“ jeho protivníků, tj. především Britů a Američanů. Viz Eric HOBSBAWM, *Věk extrémů. Krátké 20. století 1914–1991*, Praha 1998, s. 57.

³⁴ Viz František MORAVEC, *Špion, jemuž nevěřili*, Praha 1990, s. 63.

³⁵ O vývoji Hitlerovy „image“ a jejích vzestupech a pádech podrobněji viz Ian KERSHAW, *Hitlerův mýtus. Imaginace a skutečnost v Třetí říši*, Praha 1992.

*ry zahalené do svastiky obrozovaly středověk ad maiorem Ducis gloriam. Svět stál na hlavě dál, udržován v rovnováze bičem klauna.*³⁶ Je ovšem třeba přiznat, že ne všem pamětníkům vyvstává při vyslovení slova Němci před očima jen „hnědá“ (či „černá“) „masa“ jdoucí se svým Vyvoleným v čele za světlými zítřky. Někteří totiž stále ještě dokáží diferencovat a citlivě odlišit vedoucí elity od „prostého lidu“, což si ještě ukážeme později.

Obecné kontury nepřátel se podobně jako kontury jiné také dotýkají Mnichova a událostí následujících, přičemž vyjmenujme ve zkratce jen ty nejzákladnější: německé obyvatelstvo v Československu nebylo utlačováno, naopak bylo zfanatizováno Henleinem a jeho stranou, přičemž se z drtivé většiny jeho příslušníků stali příznivci rozbití republiky, „pátá kolona“, která zradila svůj stát.³⁷ Na tomto místě je třeba zmínit, že s fenoménem zrádců, agentů a páté kolony operují někteří pamětníci i v souvislosti s dalšími událostmi a zeměmi a domnívají se, že díky nim si Němci pomáhali v dalších výbojích (např. na Slovensku, ve Francii, na Balkáně, na Středním východě apod.). Takové jednání pamětníci opět považují za „nečestné“...

15. březen znamenal pro mnohé čs. občany často první bezprostřední kontakt s říšskými Němci a hlavně s německou armádou, jejímž konturám se budeme podrobněji věnovat v podkapitole následující. V obecně-politické rovině pamětníci soudí, že okupací a ustanovením protektorátu se uzavírá epocha samostatnosti a možnost další svobodné existence českého národa.³⁸ V mínění některých dokonce zaznívá tvrzení, že tento den udělal z Čechů otroky těch, kteří jsou jim od pradávna nepřáteli. Za pomoci ironie a černého humoru si někteří vybavují okupaci z pohledu ekonomicko-materiálního: „Okupační živel se u nás rozpínal, kam jen jeho bota šlápla. Stále ještě byly plné obchody, někde dokonce i s česko-německými nápisy, a vyhublé „nadlidi“ v uniformách wehrmachtu lákaly víc než zdrávo. Konečně podvodný kurz nehorázně nadhodnocené říšské marky ... jim velkoryse umožňoval všechno skoupit.“³⁹

Jak již bylo zmíněno v kapitole o velkých událostech, sychravé březnové dny znamenaly velká psychická a morální traumata zejména pro vojáky z povolání, kteří museli bez ohledu na prožívané pocity ponížení odevzdat zbraně a materiál do

³⁶ Viz Ota BRÜCK, *Na průsmyku bílý kříž*, Praha 1968, s. 9–10. O image nacistické avantgardy, „reakčně-moderního“ „Řádu umrlčí lebky“ (tj. jednotek SS) viz Peter REICHEL, *Svůdný klam Třetí říše. Fascinující a násilná tvář fašismu*, Praha 2004, s. 189–197.

³⁷ Pokud shrneme závěry odborné literatury, pak ta se shoduje na tom, že většina německého obyvatelstva „návrat do Říše“ přivítala s ulehčením a s radostí. Přehledově o Němcích v ČSR a jejich postoji k sudetské krizi a následně z mnichovským událostem viz např. Volker ZIMMERMANN, *Sudetští Němci v nacistickém státě. Politika a nálada obyvatelstva v říšské župě Sudety (1938–1945)*, Praha 2001, s. 35–61 a 65–73.

³⁸ O událostech 15. března 1939 a jejich vnitropolitickém i zahraničně politickém pozadí viz např. Detlef BRANDES, *Češi pod německým protektorátem. Okupační politika, kolaborace a odboj 1939–1945*, Praha 1999, s. 21–31. Viz též Tomáš PASÁK, *Pod ochranou Říše*, Praha 1998, s. 16–35.

³⁹ Viz Bohuslav VELVARSKÝ – Čestmír SLÁDEK, *Tobrúcká krysa stíhačem*, Praha 1996, s. 16.

rukou „nových pánů“, německých okupačních jednotek. Navíc byla také postupně likvidována čs. armáda, na což je opět vzpomínáno s velkou hořkostí.⁴⁰ Březnové datum je zkrátka pro mnohé čs. vojáky osudovým. Z bývalých protivníků a někdy dokonce z bývalých kolegů (např. letců mezinárodních leteckých společností, spolupracovníků v podnicích, důstojníků u jednotek apod.) se stávají již jen Němci, a tudíž naprosto „obyčejní“ nepřátelé. Řady pamětníků jim ve svých slibech a přísahách vyhlašují boj na život a na smrt v podobném stylu, jako se nesou následující věty, v duchu pronesené v šeru přerovského hangáru, který byl odevzdáván okupační posádce: „*Prohlašuji, že z této země prchnu, protože odmítám sloužit nepříteli. Přisáhám, že budu vyhledávat příležitost, abych mu spíše škodil.*“⁴¹

Ve vzpomínkách na německou politiku vůči Čechům se nenalézá příliš prostoru pro zachovávání iluzí, spíše naopak. Čs. vojáci utíkající za hranice se záhy dozvídají o vězněních, o popravách a persekucích nejen „anonymních“ příslušníků vlastního národa, ale také osob jim blízkých.⁴² Proto se také někteří domnívají, že je i třeba lepší žít v táboře či vězení v cizí zemi než padnout Němcům do rukou.⁴³ Proto jsou také ve vzpomínkových dílech vítány novinové titulky a rozhlasové zprávy ohlašující německé porážky, proto se pamětníci neustále snaží dostat na frontu, aby si mohli „zchladit žáhu bojem“ a vyrovnat si své účty s nepřítelem „osobně“. Takové stavy se periodicky opakují i v době „klidu“, avšak s obzvláštní intenzitou vystupují v okamžicích, kdy se dozvídají, že se doma ve vlasti zdvihá vlna teroru jako např. v období heydrichiády v roce 1942.⁴⁴

Německá válečná porážka je vnímána jako spravedlivá odplata za všechna způsobená příkoří, ať již osobní či kolektivní, a je přijímána s neskrývanou radostí. Jsou vyjadřovány projevy souhlasu a zadostiučinění, když pamětníci vidí německé zajatce odklízet „stopy své kulturní činnosti“ (trosky) na půdě osvobozených zemí. Šokovým zážitkem je poznání existence a charakteru německých koncentračních

⁴⁰ Viz např. O. BRŮČEK, *Na prúsmyku bílý kříž*, s. 9. K 31. červenci 1939 byla až na výjimky ukončena likvidace čs. armády a k 1. srpnu bylo zakázáno nošení čs. stejnokroje. V prosinci 1939 pak byla ukončena likvidace ministerstva národní obrany. Viz Václav SLUKA, *Československá armáda v letech III (1935–1939)*, Historie a vojenství (dále HaV) 45, 1996, č. 1, s. 121–123.

⁴¹ Viz František FAJTL, *Dva údery pod pás*, Praha 1993, s. 12.

⁴² Podle údajů odborné literatury bylo např. po 15. březnu 1939 preventivně zatčeno 1600 osob – zejména pak levicového smýšlení – a do třetí květnové dekády se jejich počet zvýšil na 4639. Velká část z nich však byla záhy propuštěna na svobodu. Viz T. PASÁK, *Pod ochranou říše*, s. 51. Zásahy okupační správy proti nejružnějším projevům odporu či odbojovým organizacím začaly zesilovat až od léta 1939 v souvislosti s vypuknutím polsko-německé války. K největším projevům odporu a následným represím pak došlo v souvislosti s výročí vzniku Čs. republiky. Snad nejznámější represivní akcí tohoto období se stalo uzavření většiny vysokých škol a persekuce studentů. Tamtéž, s. 182–195. Viz též D. BRANDES, *Češi pod německým protektorem*, zejména s. 65–113.

⁴³ Viz např. J. DEMČÍK, *Můj útěk do gulagu*, s. 31 a 32.

⁴⁴ Viz např. NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 2312. Antonín VINŠ, *O hvězdářích, misionářích a hejtmanech*, Kraslice 1976, s. 56–57. Od 28. května do 1. září 1942 bylo zatčeno 3188 Čechů a z nich 1357 bylo odsouzeno stannými soudy k trestu smrti. Viz D. BRANDES, *Češi pod německým protektorem*, s. 300–318.

táborů, který přivádí pamětníky k civilizačním úvahám nad úpadkem německého národa a potažmo celé západní civilizace: „*To, co jsme viděli v Bergen Belsenu, se vymyká lidské představivosti. Hromady mrtvých v tak zbídačeném stavu, že to byly jenom kostry potažené kůží. ... V Africe jsme se pozastavovali nad krutostí některých kmenů, ale to všechno byli lidé jenom půl kroku vzdálení od absolutního primitivismu, kdežto tohle byl národ Goetheho, Schillera a mnoha dalších pilířů civilizace. Bylo to otřesné.*“⁴⁵

Kvitován je poválečný odsun obyvatel německé národnosti z ČSR a je také avizován „staronový“ požadavek, aby Německo jako válečný viník bylo pokořeno na dlouhá léta.⁴⁶ Německé „zmrtvýchvstání“ v roce 1949 komentuje jeden z válečných veteránů, který (zatím) slouží v řadách poválečné čs. armády: „*Byla doba míru. Bude trvalý? ptal se Antonín sám sebe. Stále více bylo slyšet o revanšismu. Mnozí němečtí velitelé bývalé fašistické armády opět oblékli vojenské stejnokroje. Vinu za vojenskou porážku Německa svalují na osobu Hitlera. Tvrdí, že kdyby rozhodoval generální štáb, válka by dopadla zcela jinak. Takových úvah přibývalo. Zdálo se to neuvěřitelné. Řada bývalých spojenců z protifašistické aliance se v dubnu tohoto roku sdružila v Severoatlantický pakt, NATO. Domácí propaganda se z toho paktu snažila vytvořit největšího strašáka. Bude tomu opravdu tak?*“⁴⁷ Zdá se, že rámcový obraz Němců jako nepřátel druhou světovou válku přežívá...

Mezi čs. vojáky to nemají jednoduché tzv. „spřátelení“ příslušníci německé národnosti a mohou pocházet takřikajíc odkudkoliv a být občany jakéhokoli státu: Československa, Velkoněmecké říše, Francie či Spojených států. Možná sice stojí nebo dokonce bojují na straně spojenecké, leč v paměti čs. vojáků mají tu smůlu, že se stále jedná hlavně o NĚMCE.⁴⁸ Vzhledem k poměrům, ze kterých Českoslo-

⁴⁵ Viz Bohumil MORAVEC, *Pod třemi prapory*, Plzeň 1996, s. 124–125. Tento názor jakoby přesně zapadá do diskurzu jednoho proudu poválečných debat o německých soudobých dějinách (reprezentovaného např. historikem Friedrichem Meineckem), v rámci něhož by se období let 1914–1945 dalo shrnout pod sousloví „německá katastrofa“. Přehledově o soudobých dějinách z německého pohledu viz Martin H. GEYER, *Ve stínu nacistické epochy. Soudobé dějiny jako paradigma západoněmecké historiografie*, Soudobé dějiny (dále SD) 13, 2006, č. 1–2, s. 100–126.

⁴⁶ V české a československé poválečné společnosti a takřka napříč všemi politickými proudy se postupně ustálila představa, že je třeba vyřešit německou otázku jednou provždy, „aby se již minulost nemohla nikdy opakovat“. Viz Dieter SCHALLNER, *Obraz Němců a Německa v letech 1945 až 1947. Vznik soudobého českého stereotypu Němce a Německa*, in: J. KŘEN – E. BROKLOVÁ (edd.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa*, s. 236–252.

⁴⁷ Viz Karel BORSKÝ, *Zítřka začne obyčejný den*, Třebíč 1998, s. 184.

⁴⁸ Např. v čs. armádě ve Francii činil na začátku roku 1940 početní stav 6534 mužů, z toho pak 265 sudetských Němců a dále pak 184 německy hovořících Židů. Dodnes se v pamětnických a historických kruzích vedou spory o to, zdali byli čs. vojáci německé národnosti diskriminováni, či nikoliv. Mnoho čs. Němců pak dalo přednost službě v britské armádě. I přes to sloužilo v čs. jednotkách ve Velké Británii cca 10% sudetských Němců. K 31. prosinci 1942 pak celková síla čs. zahraniční armády činila 8046 mužů, z nichž bylo 450 Židů a 364 Němců. Viz Francis D. RAŠKA, *Otázka služby sudetských Němců v československé armádě ve Velké Británii za druhé světové války*, HaV 53, 2004, č. 1, s. 23–33. Na problémy s přesnou identifikací čs. vojáků německé národnosti v dobových pramenech upozorňuje Zdenko Maršálek. Viz Z. MARŠÁLEK, *Českoslovenští občané německé národnosti v čs. brigádě ve Velké Británii 1940–1944*, HaV 46,

váci vzešli, ve kterých byli většinou vychováni, a také s přihlédnutím k válečné atmosféře, v drtivé většině pohledů zkrátka vítězí optika nacionalismu. Proto si k přechodu hranic někteří poznamenávají, že od té chvíle jsou pro ně všichni Němci nepřáteli, státotvorní či „protistátní“, do „jednoho pytle“ jsou dáváni německy mluvící Židé z Československa s dlouholetými seržanty cizinecké legie německého původu a podobně. Následující řádky snad dobře budou charakterizovat pocity, které někteří čs. vojáci zažívali při kontaktu s některými německými exilovými kruhy na půdě Velké Británie v době války: „V Oxfordu jsem si jednou s letci zašli na zábavu do českého klubu a při vstupu do sálu jsme užasli. Nejenže se tam mluvilo německy, ale ženy byl oblečené v dirndlech, v nacionalistických německých krojích. Muži měli bílé punčochy a zelené kabáty, jaké nosili u nás henleinovští Němci. Připadalo mi, že jsme na nějakém jejich festu v Sudetech. Nevěděli jsme tehdy, že to byla sešlost sudetských komunistů, kteří uprchli včas před Hitlerem. Jarda Slepica se ke mně otočil a pronesl: „Odkud to mám začít bílit?“ Hned jsme raději odešli.“⁴⁹

Spíše ojediněle zaznívají hlasy (často vycházející z „internacionálního“ politického smýšlení – zejména levicového), že je třeba rozlišovat mezi „dobrymi“ a „špatnými“, že mnozí němečtí spolupojovníci bojují za svobodu svého národa, očišťují jméno své země a „odčiňují hříchy“ svých soukmenovců.⁵⁰

Spojencům po boku

V této části se podrobněji podíváme na cestu čs. vojáků do řad bojových jednotek a jejich život a koexistenci uprostřed „moře“ armád spojenců.⁵¹ Jelikož

1997, č. 2, s. 139–155. O odpůrcích nacistického režimu z řad německé národnosti viz Stanislav KOKOŠKA – Thomas OELLERMANN (edd.), *Sudetští Němci proti Hitlerovi. Sborník německých odborných studií*, Praha 2008; viz též Barbora ČERMÁKOVÁ – David WEBER (edd.), *Československu věrni zůstali. Životopisné rozhovory s německými antifašisty*, Praha 2008.

⁴⁹ Viz S. REJTHAR, *Dobří vojáci padli*, s. 105.

⁵⁰ Viz např. NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 3003. Jaroslav JARY, b. n., Praha 1982, s. 6.

⁵¹ Je velmi obtížné vyčíslit vždy alespoň relativně přibližný počet čs. vojáků vzhledem k počtu jiných spojeneckých jednotek a armád, navíc když tato čísla mají jen velmi omezenou vypovídací hodnotu. Kupříkladu v průběhu polské kampaně činila síla polských ozbrojených sil cca 950.000 mužů, příslušníci čs. regionu se počítali na sílu cca 700 mužů. Francie zmobilizovala do května 1940 cca 6.000.000 mužů, z nichž se k čs. silám počítalo cca 14.000 mužů. Na půdě Velké Británie bylo v červnu 1940 připraveno čelit německé invazi cca 250.000 mužů regulární pozemní armády a 1,5 miliónu mužů mobilizovaných do Home Guard, ve srovnání se 4.000 čs. vojáky evakuovanými z Francie. V obleženém Tobruku na podzim a v zimě 1941 byl poměr Čechoslováků 11. pěšího praporu – Východního k celkovému počtu spojeneckých obránců zhruba 700 mužů praporu ku 26.000 dalším „tobrúckým krysám“. Na východní frontě pak na počátku nasazení do průběhu tzv. třetí bitvy u Charkova v únoru 1943 činil počet příslušníků 1. čs. samostatného polního praporu cca 1000 mužů, stojících vedle dalších 345.000 mužů sovětské armády. V době tzv. karpatsko-dukelské operace (září – říjen 1944) pak cca 17.000 Čechoslováků bojovalo po boku cca 150.000 příslušníků spojeneckých vojsk sovětských. Na podzim 1944 pak

víra, že v cizí zemi budou konečně moci bojovat se zbraní v ruce za své cíle a podle svého přesvědčení, byla jednou ze základních konstant našich pamětníků, na cizí země a na jejich branou moc je pohlíženo především pod prizmatem tohoto pohledu. A protože v poměrech moderních válek je již velmi těžké odlišit sféru civilní od sféry „bojové“ či válečné, obrazy těchto integrálně propojených částí cizích zemí a společností v dílech splývají. V této podkapitole však bude kladen důraz na kontury, které mají blíže k armádě a k vojenskému prostředí. Jakým směrem soustředili čs. vojáci svůj pozorovací talent a jakým způsobem se dané dojmy uchovaly ve vzpomínkových pracích, o tom si povíme něco v následujících řádcích. A že dojmů se zachovalo více než dost...

Bylo by asi nošením dříví do lesa připomínat, že cesty čs. vojáků za jejich cílem byly velmi spletité a klikaté, neboť, nehledě na množství dalších překážek, vybudovat exilovou armádu není snad v žádné době záležitostí jednoduchou. Již na těchto cestách si pomáhali a spolupracovali s příslušníky tehdejších či budoucích spojeneckých národů, se kterými se v určitých případech cítili být natolik spřízněni, že se za ně v jistých cizích zemích z „konspiračních“ důvodů dokonce vydávali (např. za Poláky v Maďarsku či v SSSR nebo za Angličany ve Španělsku).

První nutný předpoklad pro vznik zahraničních jednotek, tj. vypuknutí války, se vyplnil poměrně záhy po odchodu do zahraničí, a proto na tento okamžik vzpomínají Čechoslováci paradoxně s radostí: „*Ten den vyhlásila Anglie Německu válku! Kostky byly vrženy! Každý Angličan si byl vědom, co tento den znamená pro celý jeho národ, neboť nevymizely ještě vzpomínky na bědy, utrpení a rodinné ztráty v první světové válce. ... Věřili jsme nyní, že se dočkáme! Nastoupíme tak, jako jsme nastupovali v září 1938. Tentokrát však půjdeme bojovat! Budeme bojovat neúprosně proti těm, kteří nás tak zbaběle přepadli a oloupili o vše. Utíkali jsme přece za hranice jen proto, abychom se dočkali tohoto dne! Prožívali jsme historické, vzrušené chvíle velikých příprav k druhé světové válce, která přicházela a přijít musela, aby byla zachována svoboda národů i důstojnost člověka.*“⁵²

Ještě před tímto datem se již mnozí čs. exulanti v mezích možností rozhodovali, v řadách které armády by chtěli začít svůj boj. Výzbroj, výstroj, materiální zabezpečení, organizace, vnější dojem, geopolitická poloha, mezinárodní situace nebo osobní sympatie či antipatie, to všechno byla drobná závaží hrající roli na vahách rozhodnutí. Jedni odmítají nabídky cizích „verbířů“ a upisují se čs. armádě,

v západní Evropě bylo cca 4.300 příslušníků Čs. samostatné obrněné brigády součástí 1. kanadské armády, jejíž počet se v tomto období odhaduje na cca 300.000. (Primárním zdrojem těchto údajů jsou příslušné pasáže vztahující se k daným událostem na www.wikipedia.com a dále pak viz *Vojenské dějiny Československa*. IV. díl)

⁵² Viz Rudolf NEDOMA, *Bombardovali jsme Německo. Zážitky čs. letce – legionáře v anglických bombardovacích svazcích*, Vavřinec Kullil, národní správa 1946, s. 21. Zdá, jako by v myslích čs. vojáků ožil proslulý „duch roku 1914“, tj. nadšení obyvatel napříč Evropou z vypuknutí války. Právě v tomto zásadním bodu se kontury čs. kolektivní paměti září 1939 do značné míry liší od paměti jiných národů, které naopak válku přijaly spíše s rozpaky a obavami. O náladách obyvatel i vrcholných představitelů např. v Německu viz Ian KERSHAW, *Hitler. 1936–1945: Nemesis*, Praha 2004, s. 218–226.

další raději dávají přednost armádě spojenecké.⁵³ V každém případě odmítnutí nabízených služeb ze strany úředních míst znamená pro čs. rekruty nemilé překvapení, pocity zneuznání a možný zdroj dlouhodobé averze ke konkrétní armádě jako celku a potenciální pohrdnutí dalšími nabídkami.⁵⁴ Problémy z oblasti vlastenecké cti a morálky se mohly projevit v okamžiku formálního vstupu do nové armády, kdy dotyčný přísahá věrnost novému „zaměstnavateli“, jako např. britskému králi v případě čs. příslušníků RAF. Pokud se nad tímto aktem vzpomínající pozastavuje, vysvětluje si jej zpravidla „po svém“ („Já vím, za co skutečně bojuji a komu sloužím...“), výjimečně je to pro cítění potenciálních letců natolik velkou překážkou, že se možnosti sloužit v této bojové složce raději vzdávají.

Vstup do armády mohl být komplikován také faktem, že konkrétní jedinec byl shledán natolik nezbytným odborníkem v civilním sektoru, že se proti jeho odchodu v cizí zemi stavěly civilní i vojenské orgány. Pak přichází řada buď na hojně urgence u vlivných osob a na úřadech vyšší instance a také na velmi dobře promyšlenou a důrazně pronesenou obhajobu odvodní žádosti. Velmi zajímavé důvody udává ve svých vzpomínkách bývalý čs. interbrigadista, na přelomu let 1941–1942 žádající na šéfovi místní vojenské správy ve Stalingradu, aby byl převelen z traktorového závodu k nově formované čs. jednotce v Buzuluk: „*Nemohl jsem s těmito vývody, i když byly politicky správné, souhlasit, a proto jsem vytáhl poslední trumf, který jsem si nechával až naposled. Docela klidně, což u mě nebyvalo zvykem, jsem začal hovořit: „Soudruhu náčelníku. Jistě je vám známo, že v r. 1918 čsl. legie bojovaly proti mladé sovětské republice. I když většina to myslela pozitivě, přesto se staly nástrojem kontrarevoluce. Došlo k tomu proto, že v čsl. legiích bylo málo komunistů a ještě méně politicky vyspělých soudruhů. ... Budeme-li mít v čsl. vojenské jednotce v SSSR kádry komunistů, pak věřím, že tato jednotka bude čestně bojovat po boku Sovětské armády.*“⁵⁵ Dodejme jen, že povolení se mu nakonec dostalo...

V prostředí cizích zemí se čs. vojáci projevovali jako velmi čínorodé a rychle se přizpůsobující elementy, které velmi bedlivě pozorovaly své nové okolí a dokázaly z jeho výhod již velmi záhy těžit. Jen pro ukázkou jmenujme např. „zvykovou“ přizpůsobivost oděvní, které se téměř okamžitě podřídili čs. stíhači po příchodu k RAF: „*Jako stíhači jsme mohli nosit rozepnutý první knoflík u blůzy, a to podle vzoru anglického krále, který se takto jako stíhač objevil na veřejnosti. Každý nás podle toho hned poznal. Byli jsme frajeři. A nikdy jsme si ten knoflík nezapnuli.*“⁵⁶

Asi nepřekvapí konstatování, že kontakty čs. a spojeneckých vojáků se na frontě i v zázemí odehrávaly téměř každodenně a byly mnohdy velmi intenzivní.

⁵³ V létě 1939 se např. (částečně pod tlakem čs. i polského vedení) přihlásilo několik desítek čs. důstojníků a vojáků, především pak letců, kteří posléze přímo v řadách polských jednotek bojovali v záříjové kampani. Viz J. FRIEDL, *Na jedné frontě*, s. 91–93, 119–126.

⁵⁴ Viz např. Karel HORA, *Moje matka cizinecká legie*, Praha 1993, s. 168.

⁵⁵ Viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 940. R. ŠIMÁČEK, *Solidarita*, s. 42–43.

⁵⁶ Viz S. REJTHAR, *Dobří vojáci padli*, s. 78.

Mezi velmi populární akce, na něž se zachovalo množství vzpomínek, patřily okamžiky nejrozličnějších oficiálních či méně oficiálních oslav. V jejich průběhu se zpravidla za konzumace různých poživatin a nápojů společně debatovalo, zpívalo, hrálo na hudební nástroje a obvykle také probíhala „internacionální“ výměna zvyků, obyčejů, různých upomínkových předmětů (odznaky, medaile, psací potřeby,...) oděvních součástí (pokrývky hlavy, blůzy uniforem,...) nebo adres. Pro našince pocházející ze střední Evropy nejktrastněji působily kolektivní anglosaské oslavy vánočních svátků, které se v čs. domovině slaví spíše v rodinném kruhu.⁵⁷ Na oslavy Vánoc na palubě lodi vzpomíná jeden z čs. vojáků plavící se přes Gibraltar do Británie. Ten také zaznamenává jednak popis velmi zajímavé společenské hry v mužském podání a zároveň pěkně vystihuje „gentlemanský“ vztah britských mužů k ženám v okamžicích, kdy vrcholí pánská zábava: *„Štědrý den byl pro nás Středoevropany zase překvapením. Angličané se oblékli do různých masek a řádili jako o posvícení. Většinu z nás samozřejmě strhli do víru oslav a mě to stálo mírně přeražený nos. Hráli jsme hru „Long horses“. To se udělá řada za sebou, první se ohne do předklonu a další přes něj přeskočí, ihned se ohne, samozřejmě ten první a ostatní za ním zůstanou. Takže je to pořádný výkon celou řadu přeskočit, a přičtou-li se k tomu určité okolnosti, není divu, že se jeden nevyhne tomu, co se přihodilo i mně. ... Dámy se samozřejmě této hry nezúčastnily, Angličané totiž mají zvláštní zvyk, že jakmile situace při party dosáhne stupně, kdy pánové cítí, že k menšímu řádění si postačí sami, začnou zpívat „Good night ladies, is time to go to bed“ a během tohoto popěvku dámy zmizí a začne pánská jízda. Zajímavé také je, že po skončení zápasu všichni zúčastnění bez rozdílu hodností musí dát místnost včetně příslušenství do původního, použitelného stavu. Nepamatuji se, ani jsem neslyšel, že by někdy někdo proti tomuto krásnému zvyku protestoval.“*⁵⁸

Mezi velmi oblíbené příležitosti k setkávání, které zároveň sloužily jako prostředek reprezentace a měření sil, patřila klání v nejrozličnějších sportovních odvětvích, od kopané a volejbalu počínaje, řeckořímským zápasem a boxem konče. V mnoha případech měla tato utkání velmi vysokou sportovní úroveň a byla jak svými vlastními aktéry, tak i publikem tvořeným vojáky „družicích se“ jednotek vnímána velmi prestižně, mnohdy však řada přicházela i na „mače“ ryze společenské a přátelské povahy.⁵⁹

Z předešlých ukázek zcela jasně vyplývá na povrch známý fakt, že čs. vojáci se po dobu exilového působení vnímají jako reprezentanti své země a svého národa. V každé oblasti své činnosti, kterou vykonávají, se zpravidla snaží získat si úctu, respekt a uznání spojenců, neboť se ve valné většině domnívají, že tak činí nejen pro dobro své osobní nebo pro dobro vojenského kolektivu, ale že jejich skutky prospívají také vlasti a celému odbojovému úsilí. Věc národní cti nesnese

⁵⁷ Takovou vzpomínku zachovává např. vyprávění Karla Šedy a Drahoše Hradského. Viz František KAUCKÝ, *Stihači ohnivých nocí*, Praha 1990, s. 84.

⁵⁸ Viz Bohumír KRÉZEK, *Canso. Osudy čs. letce u kanadského letectva*, Cheb 1993, s. 62.

⁵⁹ Viz např. tamtéž, s. 49.

žádných pochybností, a proto někdy Čechoslováci „spojenec – nespojenec“ sahají i k „pěštní výměně názorů“. O zkušenostech z mezispojeneckého „zápolení“ s Angličany hovoří bývalý letec 311. peruti: „*Toleroval jsem výrazy zatracený Čech nebo parchant, ale kdo použil tuto formu (fucking Czech – pozn. P. M.), koupil ji hned na místě. ... My z Čech a Moravy jsme byli zvyklí spíš na facky, Angličané raději boxovali a uměli ji na solar nebo na bradu vypálit jako v profíringu.*“⁶⁰

Ze snahy za každých okolností se spojencům vyrovnat v bojové i nebojové činnosti pramení fakt, že mnohdy nejsou naši s vlastními dosaženými výsledky spokojeni. V případě, že snad čs. neúspěchy způsobily spojencům nesnáze nebo dokonce ztráty lidských životů, se ve vzpomínkách objevují stopy pocitů provinění, studu a následné snahy co nejrychleji si v očích spojenců i před svým vlastním svědomím „napravit reputaci“.

Naopak prakticky každá známka uznání ze strany spojenců je kladně kvitována a čs. vojáci na ni i po letech s hrdostí vzpomínají. V mnoha případech totiž čs. veteráni narážejí na fakt, že po svém návratu do vlasti dopadli podle starého českého přísloví „Doma je těžké býti prorokem...“.

Vraťme se však ještě k obrazům spojeneckých vojáků tak, jak se jevíly jejich čs. kolegům. Konkrétní národní a národnostní charakteristiky jsou popsány různým způsobem, ať už je to výčet konkrétních vlastností, „vztahovým“ popisem vůči Čechoslovákům, srovnávací metodou „spojenec vs. spojenec“, nebo vůbec nejčastěji za použití příkladů, po kterých si čtenář či posluchač konečný úsudek utvoří sám. Z těchto hodnocení vychází kupříkladu Francouzi jako zdvořilí, vřelí a přátelští, avšak také lehkomyšní a lajdáctí. Britové jsou obdivováni mj. pro svou shovívavost, důkladnost, smysl pro „fair play“, ovšem je jim naopak vytýkána přílišná metodičnost a lpění na pravidlech, nedostatek smyslu pro improvizaci a značný osobní chlad. Proto jsou mnohem populárnější obyvatelé jiných částí Britského impéria, kteří mají údajně více temperamentu a jsou tak Čechoslovákům mnohem bližší, jako např. Australané, Kanaďané nebo Jihoafričané. Pro svou otevřenost, bezstarostnost a přátelskost jsou v pozitivním smyslu hodnoceni Američané, za jejichž negativní vlastnosti je považováno přílišné sebevědomí přecházející někdy až v přezíravost a také sklon okázale dávat najevo lepší finanční ohodnocení a materiální zabezpečení. O praktických důsledcích takového vnímání hovoří jeden z bývalých vojáků 1. čs. brigády z Velké Británie: „*Několikrát jsem se s nimi utkal i proto, že mně některý Američan poručil u pultu panáka. Udělal to však takovým urážlivým způsobem, jako bych byl nějaký žebrák. ... Mimo vzpomenutého nadutého chování ... vadila také skutečnost, že díky vyššímu žoldu měli Američané i větší úspěch u místních děvčat.*“⁶¹ Podobnou konturu skrývá i práce vojáka prošlého východní frontou, který píše o svých dojmech z americké armády v poválečném Československu. A také on se dostává k tématu spojenečtí vojáci a něžné pohlaví:

⁶⁰ Viz Filip JÁNSKÝ, *Vzpomínky nebeského jezdce*, Praha 1999, s. 36.

⁶¹ Viz Blahoslav (Cyril) ZAVADIL, *Nebyli jsme svatí... Vzpomínky příslušníka československé zahraniční armády na válečná léta 1939–1945*, Brno 1996, s. 106.

„Americká armáda žila v přepychu, byla nažehlená, bez invalidů, vypadala spíš jako výprava olympioniků. ... Do Plzně za nimi přijížděly celé vlaky prostitutek, které utíkaly ze strachu před Rusy ... To byli civilisté v uniformách, dobře vychovaní a oholení skautici, pro něž služba v armádě byla snad nějaká dobrovolná činnost. ... Samozřejmě jsem těm klukům záviděl. ... co tropily naše holky vůči Američanům, to byl otevřený útok nenažraných kobylek. Přesto se ti kluci američtí chovali slušně.“⁶²

Sovětští vojáci jsou svým čs. protějškům sympatičtí díky své prostotě, vřelosti a schopnosti sebeobětování. V přílišné koncentraci a pod jiným zorným úhlem se z těchto kladných vlastností stávají negativa v podobě neurvalosti, primitivismu a necitlivosti k plýtvání lidskými životy. Nad touto skutečností se pozastavuji zejména ti čs. vojáci, kteří disponují zkušeností z „obou stran“ válčiště proti Německu: *„Měl jsem dost příležitostí nejen pozorovat, ale i přemýšlet. Tady na východní frontě jsem nikde neviděl prilbu pro ochranu hlavy, plynové masky nebo zásobu koncentrovaného jídla, lisovaný chléb, pilulky, jak to měli ve svém vybavení vojáci na západních frontách. Když jsem o tom mluvil s naším sovětským styčným důstojníkem, říkal, že u nich má mít voják osmdesát nábojů a že nic víc nepotřebuje. V bojích dostávali vojáci jídlo jednou za den nebo jednou za dva dny. Dle sovětské normy má člověk bez jídla vydržet devět dnů. To se týkalo i transportů civilního obyvatelstva. ... Mužstvo bylo spotřebním materiálem.“⁶³*

Z amalgámu koexistence, vzájemného poznávání, spolupráce, ale i soupeření a soutěžení vzniká pocit solidarity a sounáležitosti s „druhy ve zbrani“, kteří, ač jiných národností, jsou bráni mnohdy za vlastní. Na základě sdělených prožitků můžeme usoudit, že vojáci k sobě chovali vzájemnou úctu, respekt a také sympatie, a to i přes rozdílnost jazyků, kterými hovořili, mentalit, kterými oplývali, a politických cílů, za které bojovali. Proto se pamětníci vyznávají z dojetí, když se za války loučili s nějakým spojeneckým bojovým kolektivem, proto vzpomínají a rekapituluji při odjezdech, vzpomínají na vyznamenání a vyjadřují úctu k padlým. Na otřepané frázi o „spojenectví zpečetěném krví“ je z pohledu bývalých vojáků mnoho pravdivého, a to i přes vliv poválečných „kotrmelců“ v mezinárodních vztazích v průběhu „krátkého“ 20. století a leckdy několikanásobné změny oficiálních i individuálních pohledů na tábory spojenců a nepřátel. Na pocity souznění druhoválečných veteránů poukazuje jeden v pamětníků, který již v podmínkách změněné mezinárodní konstelace po únoru 1948 hovoří jako čs. vojenský atašé při svém jmenování se svým americkým protějškem, taktéž válečným veteránem, a tehdy již představitelem „nespojenecké“, ne-li rovnou nepřátelské, země: *„Veteráni války si zavzpomínali. Když Bárek odcházel, americký plukovník mu řekl: „My vojáci by-*

⁶² Viz V. LEVORA – Z. DVORÁKOVÁ, *Ze stalinských gulagů*, s. 235.

⁶³ Viz S. REJTHAR, *Dobří vojáci padli*, s. 158–159.

„I Siegfried cítí zimu a vši...“ *aneb Obrazy spojenců a nepřátel
v paměti vojáků druhého čs. zahraničního odboje*

*chom si snad dobře rozuměli, kdyby se nám do toho nepletla politika.“ Bárek věděl,
že to myslí upřímně. Skutečnost ale byla daleko složitější. Oba to dobře věděli...“⁶⁴*

Proti nepřátelům

Jistě se mnou budete souhlasit, že konfrontace s živými lidmi a reálnými zeměmi člověka obohacuje o množství dojmů, které korigují jeho dosavadní obzory a na zcela novém kvalitativním základě formují jeho představy. Je to asi jedna z příčin, proč mnozí lidé v dobách mírových tak rádi cestují. Zahraniční vojáci si své cesty mnohdy příliš nevybírali, ovšem ona prožitá zkušenost u nich sehrávala naprosto stejnou úlohu jako u „obyčejných“ cestovatelů. V případě „zhmotnění“ představ nepřátel se zdá, že přímé setkání dává šanci na vznik mnohem většímu respektu vůči protivníkům „z druhé strany zákopů“, ale také se otvírá prostor pro ještě větší zintenzivnění pocitu nepopularity a nenávisti k těmto lidem.⁶⁵

Již v předešlé podkapitole bylo stručně nastíněno, jakou roli sehrával v paměti 15. březen 1939 ve vztahu k nepřátelům z hlediska obecného. Nyní se zastavíme u některých jeho dalších, spíše vojenských kontur. Vojáci ve spojitosti s tímto datem mj. docházejí k závěru, že německá armáda, jejich úhlavní protivník, kterému se doma ve vlasti nepostavili na odpor v otevřeném boji, není žádným „plechovým cirkusem“, za který byla někdy vydávána propagandou. Tanky, obrněná vozba a letectvo jsou shledávány velmi moderními a dobře uzpůsobenými pro bojové nasazení, stejně tak je také oceňován pokročilý stupeň motorizace německé armády.⁶⁶ Respekt a někdy dokonce skrytý obdiv k vysoké úrovni a kvalitě německé válečné techniky se táhne mnoha vzpomínkovými pracemi jako červená nit. Z pohledu mnichovského poskytuje toto konstatování jednu z opor před výčitkami, že se čs. armáda neutkala s nepřítelem v přímém boji („nepřítel byl moc silný a měl lepší zbraně“). V perspektivě globálního vidění války tato kontura naopak umocňuje

⁶⁴ Viz Karel BORSKÝ, *Procitání do tmy*, Třebíč 2000, s. 192. Hodnoty sdílené vojenskými společenstvími jako např. příslušnost k jednotce, bojové kamarádství apod. měly často univerzální hodnotu, a to bez ohledu na momentální stav vojensko-politické situace. Bližší viz R. HOLMES, *Acts of War*, s. 290–315.

⁶⁵ Je velice těžké obecně definovat, jakým směrem se vztah k protivníkům v poli ubíral, neboť hodně záleželo na konkrétní situaci. Odborná literatura uvádí, že mnohem více se sblížili vojáci napříč frontou, pokud vedle sebe v pozicích stáli delší období a postupně mezi sebou našli jistý „modus vivendi“ vzájemné koexistence (např. nestřílení v době obědů či večerů, respekt vůči zdravotnickým hlídkám, sdílení zdrojů vody apod.). I to však mělo své meze a nelze to zdaleka generalizovat. Viz R. HOLMES, *Acts of War*, s. 365–393.

⁶⁶ Ve výzbroji německé armády se v tu dobu již nacházely takové „kusy“, jako např. tanky PzKpfw III Ausf. E nebo PzKpfw. IV Ausf. B, stíhačky Messerschmitt Bf 109 B-2 nebo Bf 110 B-1, bombardéry Junkers Ju 87 B-1, Dornier Do 17 E-1 nebo Heinkel 111 P-1. Viz Christopher CHANT, *Encyklopedie tanků*, Plzeň 1997, s. 116–119; viz Václav NĚMEČEK, *Vojenská letadla*, 2. díl. *Mezi světovými válkami*, Praha 1990, s. 140–141, 146–147, 150–151, 160–161.

fakt, že čs. vojáci nakonec stanuli mezi vítězi i přes to, že čelili kvalitnějším zbraňovým nepříteli.

Kromě více méně zmiňovaného respektu před německými okupačními jednotkami se v paměti objevují odkazy na již zmiňované pocity hanby a ponížení, jejichž původcem je „kapitulace“ čs. armády, odevzdávání jejího movitého i nemovitého majetku do rukou těch, kteří měli být v „prozatím nekonaném“ střetu nepřáteli: „*Nikdy ... nezapomenu na strašný pocit hanby, který jsem prožil, když jsem stoje s jednotkou v pozoru na prostějovském letišti musel přihlížet vztyčování německé vlajky s hákovým křížem.*“⁶⁷ Takovéto zážitky se pro bývalé vojáky mohly stát opravdovým traumatem, jehož projevy čas od času vystupovaly na povrch. Proto pamětníci tolik kvitují, když mohou aktivně zasáhnout do boje a připojit svůj díl k porážce nepřátel. Jako spíše výjimečná možnost léčby nepříjemných vjemů se nabízí „prožitek v obráceném gardu“, tj. okamžik, kdy čs. vojáci stáli na straně diktující podmínky poraženým. To se pak myslím rozjitřeným dávnými ranami dostává léku v podobě zadostiučinění. Na tyto chvíle vzpomíná jeden z oblehatelů francouzského přístavu Dunkerque: „*Dne 9. května 1945 velitel pevnosti Dunkerque viceadmirál Frisius přijel na velitelství čs. obrněné brigády, aby tam podepsal bezpodmínečnou kapitulaci. Po ní pak odevzdal veškerý materiál, včetně tří ponorek. Dostal jsem rozkaz, abych byl přítomen na jednom úseku při odevzdávání zbraní, což bylo pro mne zadostiučiněním vidět, jak Němci po šesti letech nám, Čechoslovákům, odevzdávají k nohám na hromadu jejich vražedné zbraně.*“⁶⁸

Bojové střety „na poli cti a slávy“ přivádějí čs. pamětníky k pro nás možná překvapivým závěrům. Jejich němečtí protivníci jsou respektováni jako zkušení bojovníci, velmi odvážní a šikovní vojáci, vynalézaví a rafinovaní „lišáci“, které není radno v žádném případě podceňovat. Oceňována je pověstná německá disciplína, taktická vyspělost a v určitých operacích zejména z počáteční fáze války, pověstného blitzkriegu, také dobré strategické vedení.⁶⁹ Se směsí údivu a uznání jsou Němci vzpomínáni jako vojáci „boje znali“, zachovávající si vysokou úroveň morálky i za velmi nepříznivých okolností místních i „globálních“ (např. na sklonku války v roce 1945), a také jako protivníci, kteří se jen zřídka vzdávají, zejména pokud se jedná o prostředí východní fronty.⁷⁰ Některé pamětníky vede poznání urputnosti a houževnatosti protivníků i za nepříznivých okolností sklonku války

⁶⁷ Jedná se o vzpomínku Josefa Balejky. Viz P. KUBÁNEK, *Stíhači od 303.*, s. 14.

⁶⁸ Viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 3277. Josef KRÍSTEK, b. n., Vratimov 1980, s. 27.

⁶⁹ Obecně bývají německé branné síly z let druhé světové války považovány za jedny z bojově efektivnějších a neúčinnějších mezi válčícími stranami vůbec. Ve srovnání s např. s americkou armádou, která je pro léta 1944–1945 považována za jednu z nejsilnějších armád světa, disponovali na vrcholu svých sil v roce 1941 Němci lepším nižším velením, profesionálním elánem a soudržností malých jednotek. Naopak Američané tyto přednosti vyvažovali palebnou silou a logistikou. Viz John DESCH, *Německá armáda v roce 1941 a americká v letech 1944–1945. Srovnávací analýza dvou ozbrojených sil v době jejich vrcholu*, in: *Hitlerova armáda. Vývoj a struktura německých ozbrojených sil v letech 1933–1945*, Brno 1997, s. 79–93.

⁷⁰ Viz např. NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 1340. Rudolf BERGMAN, *Bitva o Sokolovo*, Olomouc 1968, s. 16–17.

k úvahám nad mentalitou německého vojáka a snaží se vcítit do jeho mysli. Autorem jedné takové „psychosondy“ je bývalý čs. důstojník přišedší na východní frontu z Británie, který v roce 1944 na Ondavě vedl pomyslný dialog s Němcem, kterého delší dobu pravidelně pozoroval dalekohledem ze své pozorovatelný: „*Stůj dál u toho zatraceného kulometu a čekej, až fýrerova intuice z tebe udělá mrtvolu. Pak z tebe stáhnou boty, však to znáš. Víš ty vůbec, proč tu stojíš? Nevíš, toť se ví. Kdysi ti řekli, že jsi předurčen budovat a šířit slávu vaterlandu, že sem musíš jít, hrdinně jako Siegfried, že z tebe bude carevič ověnčený metály, že budeš mít tucet otroků a tvoje žena tucet kožichů, že si nacpeš torbu a všechny kapsy uralským zlatem, a pak dál, dál nach Osten, a zítra bude celý svět tvůj... Ale to všechno se ti už vykouřilo z hlavy, protože ti je zima a žerou tě vši. I Siegfried cítí zimu a vši.*“⁷¹

Objevují se názory ostře kontrastující s rysy „německého“ stereotypu šířeného vlastní propagandou, který se týká údajné „tuposti“, „hlouposti“ a „zbabělosti“ českých „dědičných nepřátel“. Tento pamětník se poněkud zdráhá „muže z druhé strany“ naplno ocenit proto, aby nebyl „vlastními“ obviněn ze sympatií k nepříteli: „*Nerad o tom mluvím. Z opatrnosti, někdo by mi mohl přisoudit fůru nesprávných věcí, ale já od začátku karpatsko-dukelských operace jsem protivníka studoval a poznal jsem, že Němci jsou dobří vojáci. ... Styděl jsem se za některé články ve frontových novinách, kde Němce snižovali a málem z nich dělali zbabělce.*“⁷² Někteří pamětníci Němcům přisuzují smysl pro „fair-play“ bojové zápolení, což jim jak obecný stereotyp, tak i spousta dalších čs. veteránů spíše upírá a tvrdí opak. K tomu se však ještě dostaneme.

I přes uznání vyjadřované před nepřátelskými kvalitami se čs. vojáci v určitých chvílích cítili být v převaze, a to ani ne tak materiální nebo početní, jako spíše morální. Věřili tomu, že na rozdíl od nepřítele bojují za správnou a spravedlivou věc, za své ideály, což jim dodávalo sebevědomí mezi kulkami a šrapnely frontových bojů. Tento pocit jistoty a zdravé sebedůvěry může být leckdy jazyčkem na vahách rozhodujících o životě a smrti. Na zvláštní motivaci v dobách Slovenského národního povstání vzpomíná jeden z bývalých letců: „*Technika souboje byl diktována zásadou „až na tělo“, a museli jsme vždy zachovat útočnou iniciativu. I když jsme již byli bez nábojů, nesměli jsme nikdy ztratit respekt, který byl předpokladem udržení převahy ve vzduchu. ... Většina z nás byl v bojích po řadu*

⁷¹ Viz O. BRŮČKA, *Na průsmyku bílý kříž*, s. 123.

⁷² Viz Vilém SACHER, *Krvavé velikonoce*, Praha 1990, s. 117. V boji s údajnými „zbabělci“ např. v průběhu karpatsko-dukelské operace podle nejnovějších údajů ruských historiků mj. jednotky sovětského 4. ukrajinského frontu utrpěly ztráty 66.837 osob, z toho 10.060 padlých, 41.387 raněných, 1.806 nezvěstných a 13.584 nemocných. 1. čs. armádní sbor bojující v rámci tohoto frontu pak v rozmezí 8. září až 6. října 1944 utrpěl ztráty 5.318 osob, z toho 932 padlých a zemřelých, 3.826 raněných a 560 nezvěstných. Viz Josef BYSTRICKÝ, *Několko poznámok k najnovšej historiografii Karpatsko-duklianskej operácie*, in: *Moderní dějiny* 13, Praha 2005, s. 316–317.

*let, znali jsme svého nepřítele, a hlavně jsme měli velkou morální převahu. Bránili jsme domov před ničemným agresorem.*⁷³

Ze vzpomínkových prací zcela jasně vyplývá, že velmi nepopulárními nepřátele činí nerespektování mezinárodních konvencí, nehumánní způsoby vedení války a válečné zločiny. Používání „nadstandardního“ a nepřiměřeného násilí, bombardování civilních objektů, persekuce obyvatelstva okupovaných zemí, mučení nebo zabíjení zajatců, to jsou velmi často se objevující kontury, které dávají vzniknout nebo zesílit pocitům nenávisti, nesmiřitelného nepřátelství a od nich se odvíjející snahy o odplatu. Zároveň se také znalost „skutečné“ tváře protivníka stává zdrojem obav a strachu, a to zejména u těch, jimž hrozilo nebezpečí, že by mohli padnout nepříteli do rukou. Z evropských válčišť bylo nejsmutněji proslulé chování Němců na východní frontě. Pamětníci ve své době zcela reálně uvažovali o tom, že než padnout do zajetí, tak si raději sami vezmou život.⁷⁴ Co se týče evropského válčiště, u dna pomyslného žebříčku nepopularity a „na rozhraní světa pozemského a pekla“ se nacházejí příslušníci jednotek SS, z válčišť mimoevropských potom jsou neblaze proslulí vojáci japonští. Bezcitná krutost a záliba v mučení připadá čs. vojákům natolik iracionální a nepochopitelná, že je v tomto směru někdy dokonce přivádí k „nevojenskému“ přiznání vlastní slabosti a neschopnosti vyrovnat se na tomto poli nepříteli. Snaha stále dodržovat jistá „pravidla“ vedení války je patrná i z následující vzpomínky čs. letce. Takové úvahy mohly zároveň sloužit jako ospravedlnění a morální posila v dalším jednání (ve stylu „Nejsme a nebyli jsme jako oni.“): *„Zabíjet bezbranné dole na zemi – i když to byli nepřátelé a oni sami by se v opačném případě jistě nerozmýšleli ani okamžik – mi vždy připadalo nedůstojné. Pokaždé jsem měl odporný pocit, že rozšlapávám a prsty rozmačkávám chrousty nebo jinou podobnou havěť. Nezabíjeli jsme pro vraždění, ale proto, aby už zabíjení konečně přestalo, aby mu byl konec. Možná v tom byl kus idealismu ... A třeba to byla i naše slabost a chyba, že jsme nedokázali odpovídat fašistům stejnou mincí. Na hrubý pytel by přece měla patřit hrubá záplata...“*⁷⁵ Kořizování vzpomínek na prožité hrůzy dochází v pozdějších letech, kdy jsou s činy bývalých nepřátel srovnávána zvěrstva páchaná jinými armádami v dalších válečných konfliktech 20. století. Za podobnými aktualizacemi však často prosvítá ideologický podtext jako v následující ukázce: *„Mluvit dnes o zvěrstvech, kterých se tehdy němečtí fašisté dopouštěli, není třeba, stačí se podívat na nová zvěrstva,*

⁷³ Takto vzpomíná Stanislav Hlučka. Viz Petr RADOSTA, *V uniformě RAF*, Praha 1991, s. 113.

⁷⁴ Viz např. K. BORSKÝ, *Zítra začne obyčejný den*, s. 78. Jinak německá armáda dlouhou dobu stála v „ochranném stínu“ tzv. legendy o čistém Wehrmachtu, přičemž válečné zločiny páchané vůči vojákům i civilnímu obyvatelstvu na frontách (zejména pak na té východní) byly přičítány jiným ozbrojeným a bezpečnostním složkám (jako byly např. SS). Teprve na základě intenzivních výzkumů a na základě vývoje společenských poměrů v Německu i v zahraničí (např. konec studené války) bylo toto tabu prolomeno a začalo se ukazovat, že německá armáda hrála v této „svaté válce“ velice významnou úlohu, od nejvýše postavených generálů až po prosté vojáky. Přehledně viz Wolfram WETTE, *Wehrmacht. Obrazy nepřítelů, vyhlazovací válka a legendy*, Praha 2006, s. 177–251.

⁷⁵ Viz Jan SKOPAL, *Trojúhelník naděje*, Praha 1990, s. 149.

*kterých se dopouští americká soldateska ve Vietnamu, fašistická vláda v Chile, a každý pochopí, že rozdíl není žádný.*⁷⁶

Specifický druh konfrontace se odehrával v již zmiňovaném prostředí věznic a táborů, ve kterém vojáci zneprátených stran sice vůči protivníkům stáli opět „na jiné lodi“, ovšem úroveň kontaktů byla mnohem bezprostřednější a intenzivnější, než tomu bylo na frontě. Podobně jako okamžik kapitulace a skládání zbraní ze strany nepřátel může také pohled na zástupy zajatců probudit pocit uspokojení z vlastní převahy, stejně tak jako mohou těšit eventuální obavy nebo dokonce strach cizích vojáků před nejistou budoucností.⁷⁷ Někdy dokonce mezi čs. vojáky vyvstávají pochybnosti, zdali se zajatými nepřáteli nejedná „příliš ohleduplně“ a jestli by podle biblické zásady „oko za oko“ neměli pocítit tvrdší režim odvetou za to, jak se chovají jejich soukmenovci k příslušníkům čs. národa ve vězeních a táborech okupované Evropy.⁷⁸ Jiným naopak nabytá životní zkušenost velí, aby se na bývalé protivníky pochoduující do zázemí v doprovodu stráží dívali s pochopením a snad i jistou dávkou lítosti, neboť často sami velmi dobře vědí, jak to např. v táborech na půdě Sovětského svazu chodí. Vojáci, kteří po delší čas osobně vykonávají ostrahu nad zajatými (převážně na půdě severní Afriky), přicházejí ve vzpomínkových dílech se svými postřehy o chování a mentalitě zadržovaných protivníků. Zatímco vojáci němečtí se prý chovají stále sebevědomě, sverepě, udržují si smysl pro organizaci i vysokou morálku, Italové jsou jejich pravým protikladem svojí „nevojenskostí“ a projevovanou „radostí ze zachování života“. Jsou proto čs. vojáky vnímání částečně s despektem, částečně s pochopením. Pro vysoký stupeň radosti projevované nad momentální situací se jim dostává různých humorných přezdívek, což dokládají slova bývalého vojáka čs. 11. praporu, jež se podílel na hlídání zajateckých táborů v Egyptě v roce 1941: „Italští vojáci byli, jak se říkalo, „rození zajatci“. Zajetím pro ně válka skončila, a jak to vypadalo, Mussolini pro ně nikdy moc neznamenal. Rádi upravovali tábor, konali různé práce, zpívali a rozhodně nevypadali tak, že by trpěli tím, že nemohou dál válčit. ... Němci byli úplný opak. Zajetí považovali za přechodnou událost, byli vyzývaví, stále pruští vojáci, jen s nimi vždy trhlo, když uviděli na rukávech našich vojáků označení CZECHOSLOVAKIA. A příležitost k poznání této překvapivé skutečnosti jsem jim kupodivu poskytovali všichni velmi rádi a ochotně.“⁷⁹ Hodnocení zajatců poměrně dobře koresponduje s obecnými názory na úroveň jednotlivých nepřátelských armád: zatímco německé armádní složky jsou vnímány jako velmi kvalitní a tvrdí protivníci, vůči armádám německých spojenců (např. k italské, k maďarské nebo také ke slovenské) je znát poměrně značný despekt.

⁷⁶ Jedná se o vzpomínku Rudolfa Šimáčka. Viz Miroslav BROŽ (ed.), *Od Buzuluku na Duklu. Vzpomínky příslušníků čs. vojenských jednotek v SSSR*, Praha 1975, s. 11.

⁷⁷ Viz např. NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 2312. A. VINŠ, *O hvězdářích*, s. 39–40.

⁷⁸ Pro rodinné příslušníky příslušníků čs. zahr. odboje byl zřízen v září 1942 zvláštní koncentrační tábor ve Svatobořicích u Hodonína. Viz Ladislav KUDRNA, *Českoslovenští letci v německém zajetí 1940–1945*, Praha 2005, s. 114–115.

⁷⁹ Viz B. KRÉZEK, *Canso*, s. 34–35.

Čechoslováci se vlivem různých okolností ovšem ocitali i mezi hlídanými, a to na půdě nejrozumnějších zemí.⁸⁰ Je možné říci, že vnímání táborů je spíše negativní pro svůj fakt, že čs. vojákům znemožňuje uskutečňovat jeden z jejich základních cílů – bojovat v poli proti nepřítelům se zbraní v ruce. Proto se mnozí snaží uvažovat o vlastním útěku, který je brán jako povinnost zajatce a jako regulérní pokračování válečného soupeření. V případě, že dotyčný nemůže realizovat svůj individuální útekový plán a není také vybrán neoficiálním zajateckým „komité“ do útěku hromadného, snaží se alespoň aktivně (šití převleků, výroba falešných dokumentů, kopání tunelů, získávání informací atd.) nebo pasivně (motlitby, morální podpora apod.) podílet na přípravách. Stejně jako táborový režim, tak i kontury dozorců a vyslychajících orgánů si nesou spíše negativní příděch, a to zejména pro jejich nepříteliš ohleduplné a často až nelidské chování k zajatcům. Neradostné vzpomínky si odnesl např. jeden z mála Čechoslováků, který v dobách druhé světové války prošel japonskými tábory. O prvních dnech následujících po jeho zajetí před Singapurem 12. února 1942 píše následovně: *„Co následovalo? Kompletní odzbrojení. Jeden za druhým jsme byli přivazováni ke gumovníkovým stromům. Byli jsme mučeni bez jídla a bez vody až do 15. 2. 1942, když přišla kapitulace Singapur. Několik Japončků se samopaly mělo u nás službu. Kapitulace byla snad pro nás, kteří jsme byli již v japonských rukách – štěstím. Později jsme zjistili, jak tvrdý osud potkal zajatce, kteří byli zajati dříve. Mučeni hladem a žízni a na konec byli ještě bajonetem probodáni, aby japonská stráž mohla postoupit s armádou dopředu.“*⁸¹ Právě tento z pamětníků se dotýká ve svém díle také reminiscencí na takové z řad nepřátel, kteří se k hlídaným svěřencům ve srovnání se svými kolegy chovali mnohem lépe a byli dokonce ochotni se zajatci do jisté míry spolupracovat: *„Mezi dozorci byli ovšem i dobří lidé, většinou to byli lidé z řad dělnických. Vzpomínám si na jednoho jménem Fuji. V Japonsku pracoval v rýžovém mlýně. Často přicházel za mnou v noci, aby ho nikdo neviděl, a přinesl mi konzervy mléka nebo ryby. Takových však byla menšina. Nejhorší byli dozorci vysokoškoláci, kteří také měli nějakou nižší důstojnickou hodnost.“*⁸² Spolupráce mohla za určité konstelace dosáhnout takového stadia, že ze zajatců a jejich strážců se stal integrovaný celek dvou koexistujících skupin založený na nepsané dohodě o tom, že obě její složky se budou podílet na zachování života všech členů, jako např. při evakuaci některých zajateckých táborů v Německu na sklonku války.⁸³

Od okamžiku utichnutí válečných bojů se začínají setkávat nejenom bývalí spolubojovníci, ale někdy dokonce v náhodný kontakt vchází také bývalí frontoví protivníci, kteří proti sobě před pár měsíci či lety stáli na opačných stranách fronty. Ti si mezi sebou sdělují válečné osudy, hledají společná témata a paradoxně mezi

⁸⁰ Např. o zajatých čs. letcích R.A.F. sestřelených na Evropou zevrubně a z různých úhlů pojednává Ladislav Kudrna, viz L. KUDRNA, *Českoslovenští letci*, zejména s. 29–231.

⁸¹ Viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 936. J. VYHNÁLEK, *Zpráva*, s. 8.

⁸² Tamtéž, s. 11. O účasti čs. krajanů v boji na frontách proti Japonsku viz např. Ivan PROCHÁZKA, *Krajané na Dálném východě*, HaV 45, 1996, č. 6, s. 119–133.

⁸³ Viz např. Zdeněk KAŠÍČKA, *Příběh letce Bohumila Netopila*, Olomouc 2001, s. 30 a 31.

„I Siegfried cítí zimu a vši...“ *aneb Obrazy spojenců a nepřátel v paměti vojáků druhého čs. zahraničního odboje*

nimi většinou dochází k osobnímu usmíření. Tak např. bývalý zahraniční letec je na začátku padesátých let při práci na statku v jižních Čechách konfrontován s německým veteránem, který ho pravděpodobně za války sestřelil: *„Když své líčení dokončil, nevěděl jsem zpočátku, zda mu mám dát přes hubu, či zda se mám smát, potom jsem se ale oba hodně nasmáli. Já jsem přece odešel z domova do zahraničí dobrovolně a nikdo mě létat nenutil, on však proti své vůli navlečen do německé uniformy a jako nespolehlivý musel sloužit právě na pobřeží, odkud nebylo možné utéct, a posléze jsme se setkali na kousku české půdy. Osud je osud.“*⁸⁴

Civilní spojenecké prostředí a jeho obyvatelé...

Osou další části této studie se stane nástin cesty vojáků cizími zeměmi od jejich příchodu přes první dojmy a hodnocení poměrů, sledování válečných událostí a zaujímání postojů k nim až následný odchod a retrospektivní vzpomínky na tyto životní etapy. Na úplný závěr se podíváme na obraz „cizích“ obyvatel a jejich země, jak se jej pokusili načrtnout čs. vojáci podle vlastní zkušenosti. Ve vzpomínkových pracích se kromě popisu vlastních životních příběhů objevuje také jakási „cestopisná“ složka, ve které se pamětníci snaží vylíčit své postřehy týkající se fyzicko-geografické a socio-ekonomické sféry. Právě na poslední jmenovanou je kladen hlavní důraz, to vše samozřejmě pod optikou, která bojechtivé vojáky i vzhledem k panujícím mezinárodně-politickým poměrům očekávané nebo již zuřící války nejvíce zajímala, tj. sledování válečného úsilí „navštívených“ zemí. Zmiňovaná optika je často „vylepšena“ filtrem politických názorů a ideologie levicového či pravicového zaměření. Míra bojové připravenosti státu, ze kterého přicházejí pamětníci do krajiny další, se stává měřítkem pro srovnání. Postupně se tak dostává do konfrontace např. úroveň obranyschopnosti Československa, Polska, Francie, Velké Británie či Sovětského svazu.

K zemím, které se na pomyslném žebříčku drží vysoko, je samozřejmě vyjadřován obdiv a pamětníci na ně pějí svou chválu. Ocenění se ve vzpomínkách dostává zejména Britům, kteří se podle mínění Čechoslováků se stoickým klidem chovají jako kdyby válka vůbec nebyla.⁸⁵ Dodržují své každodenní mírové zvyky

⁸⁴ Takto vzpomíná Jiří Maňák. Viz P. RADOSTA, *V uniformě RAF*, s. 52.

⁸⁵ O britských poměrech však čs. vojáci (a obecně čs. veřejnost) měli před svým příchodem povědomí ještě menší než v případě Francie. Na skutečnost, že dobová realita se mohla velmi lišit od středoevropských představ a stereotypů, upozorňovaly svého času i některé významné osobnosti vzájemných vztahů, jako např. profesor Robert William Seton-Watson, jenž na adresu nejrozšířenějšího informačního díla o Británii kolujícího v čs. prostředí, Čapkových *Anglických listů*, pronesl, že se jedná o dílo od anglické skutečnosti tak vzdálené jako detektivky Agaty Christie. Viz Josef POLIŠENSKÝ, *Dlouhá tradice česko-britských styků*, in: Kenneth O. MORGAN a kolektiv, *Dějiny Británie*, Praha 1999, s. 529.

a rituály, jejich média stále pravdivě a objektivně informují o válečném dění a obyvatelé ostrovního království se stále dokáží bavit.⁸⁶

Na straně druhé symbolem zemí, které byly na válku nepřipravené a jejichž obyvatelstvo si válečné úsilí nevzalo za své, se stala Francie. Právě příjezd sem a pobyt zde znamená pro množství pamětníků velké zklamání, které se mnohonásobuje ve chvílích odjezdu a vyústí ve těžký otřes, šok a v pocity deziluze. Francouzské zhroucení, na přelomu jara a léta 1940 uzavřené červnovým příměřím, vzpomínajícími téměř výhradně zmiňovaným pod pojmem „kapitulace“, přivádí Čechoslováky k hledání příčin drtivé porážky, jejímiž přímými účastníky se mnozí v řadách bojujících jednotek stali. Důvodů a vysvětlení hledaných na půdě minulosti i současnosti, které by zmírnily hořkou „pachut“, se nalézají celá řada: bláhové vědomí neporazitelných vítězů první světové války, podcenění nepřítele, neschopnost stmelit národ za cílem obrany, špatná výzbroj a výstroj, organizační těžkopádnost a zmatek, všeobecná „nemodernost“ francouzské armády, zrada politické reprezentace, působení „páté kolony“ apod.⁸⁷ Podobně jako v případě pamětních míst vízických se k pojmům vlasti a domova se v některých dílech objevují zástupné symboly ztělesňující v očích dotyčného pamětníka celou zemi s jejími klady i zápor. Na straně jedné stojí symboly abstraktního rázu (např. legendární postava Marianne), na straně druhé se jedná o zcela konkrétní lidi z masa a kostí, jež si pro jejich vzhled či vlastnosti pamětníci „půjčují“ za účelem charakteristiky (např. starý děd s loveckou puškou jako obraz „staré dobré“ Francie, prchající vojáci beze zbraní s bidonem na víno jako symbol Francie „kapitulantské“). O jednom ztělesnění kladných vlastností píše jeden z bývalých letců. Esencí „sladké“ Francie podle čs. představ je pro něj dívka, se kterou se v této zemi blíže seznámil: „*Myslím, že ona je jedním z prvků, pro které člověk musí Francii milovat. Její bezprostřednost ... úsměv ... laskavost ... radost z dobra, to jsou vlastnosti, které má jistě všechen francouzský lid, ale jsou u něho příliš často kaženy egoismem vládnoucích rentiérů a zbabělostí politických machinací, zahrávajících si s fašistickým prospěchářstvím. Francette mi představuje dobré jádro francouzského lidu.*“⁸⁸

Při celkovém zhodnocení francouzské porážky docházíme k zajímavému zjištění. Ačkoliv čs. vojáci vždy vyjadřují své politování a smutek nad okamžiky, kdy některá spojenecká či neutrální země padla pod nepřátelskou nadvládu, část

⁸⁶ Viz např. O. BRŮCK, *Na průsmyku bílý kříž*, s. 69. Prožitky v německého válečného bombardování Británie ve vzpomínkách vybraných civilních příslušníků čs. exilu před časem analyzovali Jana Čechurová a Jan Kuklík. Viz Jana ČECHUROVÁ – Jan KUKLÍK, *Českoslovenští politici v Bitvě o Británii. Vzpomínky na bombardování v pamětech příslušníků čs. exilu ve Velké Británii za druhé světové války*, Kuděj 2, 2000, č. 2, s. 66–77.

⁸⁷ Dva z hlavních protagonistů červnového dění na francouzské straně ve svých známých projevech z 16. a 20. června 1940 vidí příčiny porážky z odlišné perspektivy: Charles de Gaulle na vlnách stanice BBC obviňuje z porážky na bitevním poli čelní francouzské politické a vojenské představitel; Philippe Pétain v svolání k národu vidí důvody v širší perspektivě, vyjma politických a vojenských elit (k nimž sám náležel) takřka všude, od nedostatku bojového ducha až po „příliš málo dětí a zbraní“. Viz J.-P. AZÉMA, *De Munich à la Libération*, s. 69–77.

⁸⁸ Viz O. BRŮCK, *Na průsmyku bílý kříž*, s. 25.

z nich bere pád Hexagonu a jeho částečnou okupaci jako jisté „nespojenecké“ zadosťučnění a spravedlivý trest pro velmoc, která dvakrát zradila ČSR – poprvé v Mnichově, podruhé zmíněnou porážkou a ohrožením čs. nadějí na návrat domů.⁸⁹ Proto také o pár let později, když se čs. vojáci znovu dostávají do kontaktu s francouzským prostředím, jsou mile překvapeni a mají radost z proměny obyvatel, kteří prý konečně na vlastní kůži poznali, kdo jsou Němci a „co je to vlastně ta okupace“. Jejich válečná zkušenost jim dokonce umožnila vcítit se i do pocitů obyvatel komunistického Československa doby „posrpnové“, jak se na stránkách svých pamětí domnívá jeden čs. veterán: „*Po dlouhém čase, koncem šedesátých let, jsem na pár dní Francii opět navštívil. Byl jsem překvapen nejen tím, že Francouzi šli velmi nahoru, ale také jejich srdečností a pohostinností. Dávali všude najevo svoje sympatie k nám a navíc měli pochopení pro naše poměry. Snad také proto, že poznali na své kůži, co byla okupace.*“⁹⁰ I když francouzská etapa odboje je v mnohé paměti zastíněna dalšími prožitky (kupříkladu následným vyložením a působením na britské půdě), ti, kteří ji prožili, na ni vzpomínají spíše neradi. Je to přirozené, neboť na vítězství a úspěchy se vzpomíná mnohem lépe. Ale tak to chodí nejen u válečných reminiscencí...

Protože čs. vojáci byli lidmi velmi čínorodými, flexibilními a poznání chtivými, velká část vzpomínkových děl je věnována bezprostředním kontaktům s místními obyvateli a prostředím obecně. V době své služby nebo ve chvílích volna čs. vojáci poznávali místní obyvatele v oblastech, kde se právě nacházeli, mnohdy byli i zváni do rodin (nejvíce ve Francii a ve Velké Británii), a z těchto zpočátku opatrných seznamovacích návštěv mnohdy vzklíčily velmi úzké, přátelské až rodinné vztahy udržované v rámci možností (formou návštěv, korespondence či vzkazů zasílaných prostřednictvím třetí osoby) po dlouhá léta následující. Proto tedy nepřekvapí, když se čs. vojáci ve svých vzpomínkách nezdědka svěřují, že našli v cizím prostředí „nový domov“. Pokud se ovšem čs. vojákům na sklonku války naskýtá výhodná příležitost k novému domovu (rodinné zázemí, nabídka zaměstnání) přidat i vlast (nabídka získání občanství) a vyměnit ji za onu starou, spíše tuto možnost s díky zavrhnou a chtějí se vrátit „do srdce Evropy“. Touha odebrat se „zpět ke kořenům“ je příliš silná, o čemž hovoří i jeden z bývalých čs. letců: „*Nezmínil jsem se dosud, že jsem v Anglii našel skutečně druhý domov a že jsem se tu také oženil, neboť nechci své popisování prodlužovat popisováním zážitků ryze osobních – i když byly spjaté s celým prostředím, které umožnilo čs. vojákům provést to, co vykonali v zájmu svobody Československa. Ano, druhý domov jsme našli v Anglii a nikdy toho nezapomeneme. Touha po vlasti však byla tak silná a mocná, že nás od ní nemohlo nic odvrátit.*“⁹¹

Podobně jako při odchodech z vlasti také při loučení se s cizími zeměmi, kde vojáci strávili dlouhou dobu a k jejichž obyvatelům je váží pouta příjemných

⁸⁹ Viz např. Stanislav FEJFAR, *Deník stihače*, Hradec Králové 1970, s. 76.

⁹⁰ Viz S. REJTHAR, *Dobří vojáci padli*, s. 26.

⁹¹ Viz R. NEDOMA, *Bombardovali jsme Německo*, s. 48.

vzpomínek, pamětníci rekapitulují své uplynulé působení. Někdy se přijíždějí jen prostě rozloučit, jindy svým známým zdůrazňují, z jakého důvodu vlastně přišli a proč opět odcházejí, stručně řečeno, „zač bojovali“.⁹²

Vřelé projevy důvěry a sympatií se čs. vojáci snaží oplácet stejnou mincí, brát tyto lid „za své“, ale kupříkladu někdy i odmítat poskytované výhody vyplývající z „cizineckého statutu“. V tomto duchu a s trochou nostalgie vzpomíná na cestu do Buzuluku v přeplněném sovětském vlaku bývalý interbrigadista: „*Věděli jsme, že by stačilo říci jenom jedno slovo, a sice, že jsme Čechoslováci a že jdeme ke svému vojenskému útvaru, a hned by nám uvolnili místo. Toto jsme však nechtěli použít. Nechceme přece žádné privilegie, chceme stejně jako sovětské lidi překonávat těžkosti a překážky.*“⁹³

Jak vyplývá ze vzpomínkových prací, žádné mezilidské vztahy se neobejdou bez zklamání, konfliktů a neporozumění vyplývajících z konkrétní situace a také z panujících dobových reálií. Právě na takový tvrdý střet s poměry, ve kterých žili prostí lidé, vzpomíná čs. letec, který tajně a bez povolení oficiálních orgánů se svými kolegy navštívil jednu sovětskou vesnici ležící nedaleko jejich letiště: „*Přišli jsme do vesnice, která byla celá dřevěná a došková. Vesničané, strašlivě zubožení lidé, samé ženy, starci a děti, na nás zírali jako na zjevení. ... První a jedinou naší výpravou jsme byli na několik dní tak zdrceni, že jsme si řekli, že vícekrát do žádné okolní vesnice už nevkočíme.*“⁹⁴ S mnohem horším přijetím se setkali Čechoslováci při setkáních s obyvateli, kterým nebyla po chuti jejich národnost, politická orientace, ale především jejich nedůvěru vzbuzující „cizost“. Ta se ve zjitřené válečné atmosféře (např. Polsko 1939, Francie nebo Británie 1940) mohla stát důvodem k otevřenému střetu se „spojeneckým lidem“, jednotlivci považovaní za „špio-ny“ či nepřátele mohli být lynčováni a zachovaly se dokonce i neradostné vzpomínky na úmrtí spolubojovníků způsobená zbraněmi teoreticky „spřátelených“, leč velmi nedůvěřivých vesničanů...

Zdrojem neporozumění se v drtivé většině případů stávala jazyková bariéra oddělující čs. exulanty od místního prostředí. Ačkoliv Čechoslováci patřili mezi národy poměrně přizpůsobivé a vzpomínky na učení se cizím jazykům patří mezi velmi časté kontury pamětních děl, je třeba si uvědomit, že tolik zemí a jazykových oblastí, kterými odbojáři za své druhoválečné exilové působení prošli, nenavštívila většina z nich nikdy předtím a ani poté. Nehledě na individuální jazykové dispozice a talent, někdy trvalo časové údobí strávené v dané zemi natolik krátce, že nebylo reálně možné naučit se v místním jazyce obstojně komunikovat. Problémy

⁹² Viz např. Václav CUKR, *S trikolorou Francie na letounu. Deník československého stíhače z bitvy o Francii 1940*, Praha 1946, s. 93–94.

⁹³ Viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 940. R. ŠIMÁČEK, *Solidarita*, s. 43.

⁹⁴ Viz S. REJTHAR, *Dobří vojáci padli*, s. 137.

v dorozumění a jazyková „faux pas“ proto běžně patřila ke každodenní existenci v cizím prostředí, a to především v počátcích pobytu v dané zemi.⁹⁵

Přes problematiku jazyků se dostáváme k tématu, které nenechávalo chladnou většinu čs. vojáků. I když měli Čechoslováci možnost využívat ke své jazykové průpravě jazykové kurzy a školené učitele, preferovaným způsobem výuky se spíše stávalo „učení“ se praxí za pomoci „domácích učitelů“ a především „učitelé“. Jak přiznávají na stránkách vzpomínek čs. vojáci, právě ženy spojeneckých zemí se lví měrou podílely na faktu, že záhy se „učení chytívá“ a učenlivá většina čs. exilové akce v cizích zemích alespoň elementárně dohovořila.⁹⁶

Kam jen čs. vojáky v průběhu jejich exilového putování „nohy zanesly“, jedny z jejich prvních pohledů (a často i slov) v cizích zemích patřily ženám a dívkám. Možná díky mužnému vzhledu, mladistvému věku, závanu „středoevropské exotiky“ a také díky přitažlivosti vojenské uniformy nezůstávaly tyto pokusy o seznámení bez odezvy. Získání ženských srdcí byl jeden z nezanedbatelných prostředků reprezentace vlasti a národa, nehledě k tomu, že případná vítězství u žen byla spolubojovníky ceněna podobně jako úspěchy „na poli cti a slávy“. Však o sobě někteří čs. vojáci mají velmi vysoké mínění, když se srovnávají se svými anglickými kolegy: „*Nedá se zkrátka nic dělat, ale proti našemu způsobu milování byli „čajaři“, jak jsme Angličanům ... přezdívali, úplní břídilové.*“⁹⁷

Ženská přízeň se často stává předmětem soupeření mezi osobami mužského pohlaví a časy válečné tomu svou abnormalitou sociálních i mezilidských vztahů jen nahrávají – zanikají staré stereotypy, manželé a partneři jsou povolávání do armád, do země přicházejí z pohledu domácího atraktivní cizinci (a cizinky) apod.⁹⁸ Ženy jsou zkrátka vděčným tématem, na něž mnozí vojáci velmi rádi vzpomínají. Ovšem spíše výjimky mezi čs. veterány jsou ochotny jít při popisu vzájemných vztahů s něžnějším pohlavím do větší detailů.

Vlivem dlouhodobějšího pobytu čs. jednotek v jednom místě nebo alespoň na půdě jedné země jsou navázány i vztahy trvalejšího charakteru často končící sňatkem, zakládáním rodin a zplazením potomků, což se děje i v inverzním pořadí.⁹⁹

Sňatky internacionálního charakteru se po skončení války mohou stát velkým problémem jak v rovině lidské (např. manželky nechtějí opustit svou starou vlast a následovat své muže do nové), nebo i v rovině politické (např. oficiální neschválení sňatků ze strany hostitelské země, persekuce mužů, kteří mají za man-

⁹⁵ Někdy však dotyčný dosáhl takové jazykové znalosti, že byl schopen z pozice „lingvisty-laika“ ve vzpomínkách porovnat specifika a kouzlo jazyka mateřského s nově ovládaným. Viz např. NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 388. Vladimír LEVORA, *Cýpečka*, Klatovy 1964, s. 8.

⁹⁶ Viz např. soukromá sbírka autora. Rozhovor s Arnoštem Brichtou vedl Pavel Mücke, 16. 9. 2004.

⁹⁷ Viz B. ZAVADIL, *Nebyli jsme svatí*, s. 51.

⁹⁸ O soupeření o přízeň žen mezi příslušníky spojeneckých armád v Británii viz např. O. BRŮČEK, *Na průsmyku bílý kříž*, s. 66.

⁹⁹ Na své seznámení s první manželkou – Angličankou vzpomíná např. Miroslav Liškutín. Viz Ústav pro soudobé dějiny (dále ÚSD), Centrum orální historie (dále COH), sbírka Rozhovory. Rozhovor s Miroslavem Liškutínem vedl Pavel Mücke, 11. 1. 2007.

želky „imperialistické agentky“, apod.). Častěji však válečné lásky a vztahy končí spíše rozchodem ve stylu, v jakém o něm píše jeden z bývalých letců u příležitosti popisu svého odjezdu z Francie roku 1940: „*To víš, milá Francette, že ti budu psát. Ano. Každý den. Určitě!*“ *Při tom jsem se ani nezačervenal, ačkoli jsem věděl, že nenapiši ani řádky. Nezasloužila si to, Francette, vím, že jsem hrubý nevděčník, ale „c'est la guerre.“*¹⁰⁰

Dalším okruhem, který zanechává výrazné stopy ve vzpomínkových pracích, je obraz úrovně a kvality stravování a dále pak společenských návyků s tím spojených. Zpod slovních obrátů vzpomínek prosvítá fakt, že Čechoslováci, pobývající zpravidla poprvé (a někdy i naposled) po delší dobu mimo domov, nevynechali jedinou příležitost, aby cizokrajná jídla, nápoje a také „kuřivo“ nevyzkoušeli. Zážitky z Polska jsou spojeny jednak s materiální nouzí, ve které se vzhledem k stále rostoucímu počtu čerstvých běženců většinou nacházeli, a také s nostalgickými vzpomínkami na poměrně dobrý životní standart a pohodlí, kterého se odchodem z vlasti vzdali. Někteří méně životem protřelí exulanti, naplnění mladickým idealismem, na polském území poprvé ochutnávají národní nápoj „slovanských bratrů“: „*Zkusili jsme ... vodku, ... ale div jsme se po prvním loku nepozvraceli. Vůbec jsme nemohli pochopit, jak to lidé mohou pít, ale Mirek pravil, že když to pijí v Sovětském svazu, tak to musí být dobré a basta. Prostě tomu nerozumíme.*“¹⁰¹

Záhy po příjezdu do země galského kohouta vojáci testují kvalitu místních produktů a, soudě mj. i podle některých vzpomínek, jsou poněkud zklamáni.¹⁰² Po přijetí do lůna nově formované čs. armády ve Francii, která je vybavována podle francouzských zvyklostí, konstatují velmi dobrou kvalitu jídla, někdy dokonce i jeho přebytek a se samozřejmostí se přizpůsobují místnímu obyčeji popíjení vína, které je také předmětem každodenního „fasování“. Jako velké „mínus“ je vnímána nedostatečná úroveň hygieny v některých francouzských jídelnách a také fakt, že díky (ne)výši žoldu si většina čs. vojáků nemůže dovolit pochutiny potřebné (např. cigarety), nemůže odpovídajícím způsobem „reprezentovat“ (např. chodit do restaurací a bister) a je nucena žít skromně.

Po vylodění na „Ostrově“ jsou naši „suchozemci“ opět konfrontováni s odlišnou stravovací kulturou, ve které jsou ovšem mnozí nuceni žít po dlouhou dobu. Nejprve přichází řada na hodnocení britské kuchyně, ke které příliš velké procento pamětníků sympatie nechová. Vytýkána je jí „nepestrost“, jednotvárnost a nedostatek smyslu pro detail. Ryby, marmeláda a ovesná kaše si mnoho vyložených příznivců nezískaly, stejně tak jako čaj s mlékem. Proto si vynalézaví Čechoslováci zpestřovali jídelníček přípravou vlastních pokrmů, na které byli zvyklí z domova (např. na švestkové knedlíky, svíčkovou, guláš nebo smažené houby), a pokud se naskytla příležitost, snažili se dozásobit své spižírny za pomoci „černého“ lovu „divočiny“ (např. králíků, bažantů, koroptví nebo vysoké zvěře). Nebyli

¹⁰⁰ Viz V. CUKR, *S trikolorou Francie*, s. 28.

¹⁰¹ Viz V. LEVORA – Z. DVOŘÁKOVÁ, *Ze stalinských gulagů*, s. 20.

¹⁰² Viz např. V. CUKR, *S trikolorou Francie*, s. 14.

by to čs. vojáci, aby hned v prvních dnech pobytu v nových posádkách „nereko-
gnoskovali“ okolní restaurace a puby, ze kterých si posléze vybrali své oblíbené
pro pravidelné návštěvy. Zde se setkávali kromě nových druhů piva a tvrdého alko-
holu s novinkou, na kterou si jako cizinci museli přivyknout. Jednalo se o místní
nařízení regulující prodej alkoholu, tzv. úřední hodinu, po které již nebylo dovo-
lené nápoje podávat. Jak poznamenávají pamětníci, v zemích se silnější puritánskou
tradicí, než jaká byla v samotné Anglii, se to s posezením v pohostinských zaříze-
ních mělo z jejich pohledu ještě mnohem hůře: „*Jestliže anglická neděle byla pro
někoho nudná, byla skotská tuplovaně nudnější. Hospody se otvíraly pozdě a každý
dostal nalít jen jednou, napřed se však musel podepsat do knihy vystavené ve výče-
pu, že není místní, přišel zdaleka a potřebuje tudíž nápoj pro své občerstvení.*“¹⁰³
Na závěr k britskému prostředí jen dodejme, že mnozí kuřáci si z místních poměrů
do své vlasti přivezli zvyk kouřit „gentlemansky“ vypadající dýmku.

O prostředí sovětském se toho v tomto směru v porovnání s jinými zeměmi
příliš nedozvídáme snad proto, že se nerado píše o bídě a nedostatku v zemi, která
v očích mnohých pamětníků prakticky sama vybojovala vítězství nad fašismem.
Vzpomínky na tradiční ruské pohoštění ostře kontrastují s reminiscencemi nad
nutností „samozásobitelství“, bez kterého by leckterý čs. voják asi zemřel hladu
a žízní. A protože „nouze naučila Dalibora housti“ a Čechoslováci byli národem
velmi přizpůsobivým, uvykli místním stravovacím návykům, kouření „machorky“
i přechodu na pití vodky velice rychle: „*Patřilo k ruskému bontónu vypít stakan do
dna. V tom jsme byli dobrými žáky.*“¹⁰⁴

...a jejich civilní protějšky na druhé straně fronty

Na úplný závěr se podívejme na obraz obyvatelstva příslušející podle obec-
ných kontur k národům nepřátelským. Zároveň dodejme, že téměř bezvýhradně se
jedná o obyvatelstvo německého původu a německy hovořící, což dává jasný signál
o tom, koho čs. vojáci považovali na svého úhlavního nepřítele. Ačkoliv se vzpo-
mínky na osobní spory s občany německé národnosti z dob první republiky (mají
často také sociální rozměr – zaměstnavatel německého původu vs. český zaměst-
nanec) v námi sledovaných dílech objevují, děje se tak spíše zřídka. Mnohem zna-
telnější posun ve vnímání Němců nastává na sklonku třicátých let 20. století v sou-
vislosti se vzestupem nacionálních tendencí, což je vnímáno zejména lidmi žijícími
ve smíšených oblastech, kde se podle svědectví změnily poměry prakticky „ze dne
na den“: „*Bohužel, tento náš pokojný život byl narušen v roce 1938 okupací pohra-
ničí, což se dotklo i naší rodiny. Oblast, kde jsme bydleli, byla okupována Poláky.
My jsme se museli přestěhovat do Radvanic do nouzového bydlení, jenž nám byl
přidělen byt na Trnkovci v Radvanicích. Tehdy, přestože jsem měl již 19 let, jsem*

¹⁰³ Viz F. JÁNSKÝ, *Vzpomínky nebeského jezdce*, s. 35.

¹⁰⁴ Viz V. SACHER, *Krvavé velikonoce*, s. 85.

*jaksi nemohl pochopit tu náhlou změnu mezi lidmi – sousedy i národnostmi. Žili jsme společně vedle sebe Češi, Poláci, Němci, nikdo proti druhému nic neměl, a najednou se vyhrotily národnostní otázky, sousedé byli vyháněni ze svých domovů, které byly mnohdy vypalovány a lidé vražděni.*¹⁰⁵ V okamžiku odchodu z vlasti čs. exulanti ztrácejí Němce z dohledu a do bezprostředního kontaktu s nimi se většina pamětníků dostává opět až na sklonku války nebo po jejím skončení. Výjimečně vzpomínky v tomto mezidobí se týkají jednak příjemného setkání s rakouskými vesničany, kteří dotyčnému pamětníkovi pomohli při přechodu do Jugoslávie a naopak zachycení velmi negativních dojmů čs. letce R.A.F. z okamžiků těsně následujících po sestřelení nad Německem, kdy ho místní obyvatelé pod dojmem důsledků „teroristické“ plošné bombardovací ofenzívy chtěli lynčovat a před rozrušeným davem ho musely dokonce chránit německé strážce.¹⁰⁶

Při návratech z exilových pobytů mnozí projíždějí Německem a později píší o překvapení, šoku a někdy i hypnotizujících pocitech nad ruinami a zkázou německých měst.¹⁰⁷ V každém případě se, slovy pamětníků, nejednalo o nějaký povznášející pocit a mnohdy je takové neradostné vjemy přivedly k úvahám nad smyslem válečného běsnění a nad utrpením civilistů.¹⁰⁸ Jiné při té příležitosti napadá známé pořekadlo o Božích mlýnech a docházejí k závěru, že spravedlnosti bylo i přes množství bolesti učiněno zadost.

I přes poznání, jak se někteří Němci za války chovali, čs. vojáci navráťivši se z války vzpomínají na fakt, že se přese všechno odmítli mstít konkrétním lidem, kteří způsobili příkoří jejich blízkým. Na tento případ vzpomíná voják čs. armádního sboru, který si za války předsevzal zúčtovat s Němcem, který násilně vystěhoval z bytu jeho židovskou matku: „*Na frontě jsem si celou dobu sliboval, že až se vrátím, postřelím všechny zrádce. Ale teď se mi protivilo prolévat další krev. Postal jsem se jen o jeho odsun do Německa.*“¹⁰⁹ Ačkoliv to není prakticky v žádné

¹⁰⁵ Viz NA, ČSPB – ÚV, inv. č. 3507. Josef KŘÍSTEK, *Vzpomínky z let 1939–1945*, Frýdek-Místek 1993, s. 1. Na základě analýzy pojmání německého živlu v politických kruzích první čs. republiky se ukazuje, že obraz Němců byl velmi mnohohrstevnatý, a rozhodně se nedá hovořit, že by v českém prostředí existovalo v tomto období něco jako „fascinace sudetským problémem“. Ta se do značné míry projevuje až později, po Mnichově a zejména vlivem událostí druhé světové války. Viz Eva BROKLOVÁ, *Historický obraz Němce, Rakouska a Německa v politických kruzích české společnosti první československé republiky*, in: J. KŘEN – E. BROKLOVÁ (edd.), *Obraz Němců, Rakouska a Německa*, s. 101–155.

¹⁰⁶ Viz L. KUDRNA, *Českoslovenští letci*, s. 109–110. Zůstává ovšem skutečností, že plošné bombardování spojenců v průběhu války nadmíru vyděsilo německé představitele, a proto věnovali prioritu stíhací obraně Říše na úkor např. nasazení leteckých sil na východní frontě. O politice německé obrany Říše viz Max HASTINGS, *Velitelství bombardovacího letectva*, Praha 1994, s. 219–238.

¹⁰⁷ Podle oficiální údajů činily celkové německé ztráty 7 293 000 lidí z celkového počtu obyvatel 69 623 000 předválečných počtů (1939), přičemž 5 533 000 tvořily ztráty bojové, 1 600 000 tvořili civilisté a 160 000 tvořily oběti holocaustu. Celkem to představovalo 10,67% z počtu obyvatel v roce 1939.

¹⁰⁸ Viz např. M. J. HALLA, *Rozervaná dekáda*, s. 199.

¹⁰⁹ Viz Arnošt STEINER – Jindřich DREBOTA, *Za cenu života*, Praha 1981, s. 179.

vzpomínkové práci řečeno otevřeně, čs. vojáci téměř bez výjimky vyjadřují alespoň mlčenlivý souhlas s odsunem „nepřátelského“ německého obyvatelstva z území Československa jako logický důsledek války a odbojového snažení.¹¹⁰ Když se proto o několik let později někteří z řady zahraničních vojáků opět vydávají do exilu jako běženci, obávají se reakce bývalých spoluobčanů, se kterými sdílejí uprchlické tábory. S uznáním konstatují, že až na výjimky se setkali s přátelským, krajanským přijetím.

„Dobří spojenci“ a „špatní nepřátelé“...?!

Možná poněkud provokativně zvolený název závěrečné části studie má přivést čtenáře k zamyšlení nad otázkou, zdali je možné striktně oddělovat místa paměti spojenců od oněch nepřátelských. Otazník na konci je totiž podle mého názoru zcela na místě a domnívám se, že předešlé stránky jsou toho dostatečným důkazem. Stejně tak jako je hranice mezi spojenectvím a nepřátelstvím velmi úzká a těžko viditelná, pak i definice spojence a nepřítele je jen velmi těžko zformulovatelná a uchopitelná. Přesto se o určité shrnutí pokusíme.

Jak je ze vzpomínkových prací zřejmé, obrazy spojeneckých i nepřátelských zemí a všeho, co je s nimi spojeno, jsou velmi proměnlivé a vztahy k nim jsou poznamenány velkou mírou ambivalence. Pamětníci dokáží své spojence vzdvihovat „do nebes“ a zároveň je i kritizovat. Stejně tak jako vyjadřují respekt a uznání svým nepřátelům, pro něž na jiných místech vzpomínek nemají nic než nehezka slova opovržení. Z tohoto důvodu je „v nadčasovém horizontu“ velmi těžké generalizovat a „objektivně“ odlišit spojence od nepřátel. Jak již bylo někdykrát řečeno, pamětní kontury jsou navýsost ovlivněny a formovány na základě individuálních zkušeností a „světonázoru“ každého pamětníka z doby předválečné a válečné a v případě, že své životní příběhy vtělili do vzpomínkových děl po roce 1945, pak zde velkou roli hrají také osudy poválečné. Na základě studia těchto děl si dovoluji tvrdit, že osobní kontakt a bezprostřední vnímání „jiných“ a „jiného“ skýtal čs. vojákům jedinečnou možnost kvalitativního poznání a obohacení, kterých mnozí zdatně využili, a do jejich vzpomínek se to velmi výrazně promítá. Obrazy tvořené doposud na základě zprostředkovaných vědomostí, znalostí a stereotypů doznaly značných korekcí, úprav a někdy zcela změnily svou podobu nebo se také utvořily naprosto poprvé. „Škola života“ ovšem může sehrát i negativní roli a u pamětníků jenom prohloubit zaběhnuté (zpravidla negativní) stereotypy a představy.

¹¹⁰ Jak ukazují nejnovější výzkumy, velkou roli v poválečném odsunu sehrávala právě na domácí půdě znovu obnovovaná čs. armáda v čele s bývalými válečnými veterány, jako byl např. Ludvík Svoboda nebo Karel Klapálek. Blíže viz Tomáš STANĚK – Adrian von ARBURG, *Organizované divoké odsuny? Úloha ústřední státních orgánů při provádění „evakuace“ německého obyvatelstva (květen až září 1945)*, SD 12, 2005, č. 3–4, s. 465–533; 13, 2006, č. 1–2, s. 13–49 a č. 3–4, s. 321–376.

Jak připomíná český historik Jan Tesař, mnichovský komplex zatížil příslušníky čs. národa vůči svému okolí mnoha předsudky a traumaty, se kterými se záhy byli nuceni potýkat v exilu v konfrontaci s národy „zradivšími“ (Poláci, Francouzi, Britové) stejně tak jako s těmi, kteří by „za nás“ údajně bojovali (Rusové).¹¹¹ Právě v poznání, že schémata a předsudky se mohou velmi výrazně lišit od reality, spočívá hlavní přínos zahraniční a také poválečné zkušenosti, což mnozí pamětníci otevřeně přiznávají, jiní to jen nepřímou naznačují. Častým předmětem úvah je především díky válečnému a poválečnému mezinárodně-politickému vývoji Sovětský svaz, jehož obraz na stránkách spousty vzpomínkových děl osciluje mezi spojeneckým a nepřátelským táborem. Je podivuhodným faktem, že také ke spojeneckým politickým elitám chovají čs. vojáci ve své paměti podobnou rezervovanost, jako je tomu často v případě vnímání elit vlastních...

Vzápětí pro příchodu či příjezdu do ciziny Čechoslováci velmi pozorně a s velkým zaujetím sledují poměry a zvyklosti panující v místech, kterými procházejí. Rozhodující optikou jejich pohledu se dříve či později stává úroveň bojeschopnosti daného státu, zejména pokud se jedná o zemi, s jejíž pomocí a na jejíž půdě by se čs. exulanti chtěli podílet na vybojování vítězství. Za účelem otevřeně bojovat v řadách regulérních jednotek pamětníci podle svých vlastních slov odcházeli ze svých domovů a ti, kdo nejsou ochotni se angažovat v očekávané či nastalé válce podle představ vzpomínajících, jsou podrobeni zdrcující kritice (např. Francouzi). Naopak svědomitě se připravujícím nebo připraveným je vyjadřováno absolutorium (např. Britům).

V novém prostředí se čs. vojáci etablojí s velkou rychlostí a vervou, poznávají své (zpravidla vojenské) okolí a jejich kroky záhy míří i „za humna“, za brány táborů a ubikací. I přes množství postupně zdolávaných komunikačních bariér se snaží utvářet kolegiální vztahy se svými spolubojovníky a zároveň se chovají podle neoficiálního hesla čs. odboje v zahraničí: „Reprezentovat vždy a všude.“ Z této premisy se odvíjí úsilí o zjednání respektu a úcty při nejrůznějších příležitostech: v boji, při výcviku, skrze sport, ve volném čase, před ženami apod. Z reálné nutnosti záhy vyplývá potřeba zdůraznit a vysvětlit světu, kde to vlastně „ta neznámá malá země uprostřed Evropy“ leží. A běda těm, kteří nevědí, kde se Československo nachází. Takové případy jsou ve vzpomínkách zvěčněny pro výstrahu a snad i pro pobavení dalším generacím... K dalším frekventovaným negativům vnímaným očima Středoevropanů patří např. místní zaostalost a nízká životní úroveň, rasismus, xenofobie, nedostatek svobody a mocenské aspirace velmocí nad „ujařmenými“ národy.

Mezi mnohými čs. vojáky a jejich spojeneckými spolubojovníky jsou navázána přátelská pouta přetrvávající i do poválečných dob, která stojí u základů pocitu sounáležitosti nikoli nepodobnému vztahu k mužům z řad vlastních. Veskrze pozitivní vzpomínky patří také prostým obyvatelům cizích zemí, kteří se v mnohých případech sblížili s Čechoslováky natolik, že jim kontakt s nimi dal pocit

¹¹¹ Viz J. TESAR, *Mnichovský komplex*, s. 112.

druhého domova. Většina čs. odbojářů však odmítla vyměnit svou vlast a navrací se zpět. Až teprve po konfrontaci s děním doma mohou svůj názor změnit... Do-
dejme jen nenápadný fakt, že aniž si to někteří čs. vojáci uvědomují, znalost jazy-
ků, kultur cizích zemí a vůbec exilový prožitek se staly jedním z největších dílů
„jmení“ (kromě prestiže, hodnoty a materiálních statků), které si s sebou přivezli
zpět domů. V jistých případech si ho za pár let znovu odnášejí pryč, a nebo jsou
nuceni jej před veřejností spíše skrývat...

Ačkoliv otevřených či skrytých nepřátel se ve vzpomínkových pracích
objevuje celá řada (např. exilová reprezentace, buržoazie, důstojnický sbor, „zrád-
né mocnosti“, komunisté apod.), na pozici těch nejúhlavnějších se nachází bezkon-
kurenčně Němci a Německo. To není většinou vnímáno ani tak z pohledu ideolo-
gického jako „nacistické“, ale spíše z tradičního hlediska etnicko-nacionálního ve
smyslu „dědičného nepřítele“. Zářným příkladem budiž postoj k členům demokra-
tického exilu německého původu, kteří i přes to, na jaké straně fronty stojí, jsou po-
važováni především za Němce. Na vzpomínkách je velmi znát, že obraz nepřítele
se ocitá pod velkým vlivem zakořeněných stereotypů a také dobové oficiální pro-
pagandy. Nikomu jinému se totiž z úst a per pamětníků nedostává tolika pojme-
nování a přezdívek jako právě těmto protivníkům. Osobní zkušenost s vojáky –
nepřáteli a také s „nepřátelským“ civilním obyvatelstvem totiž není natolik silná
a intenzivní, aby jimi dokázala otřást a změnit je, jako se tomu děje v případě spo-
jenců. Naopak některé prožitky jen vžitá schémata umocňují a utvrzují (např. pocit
hanby a ponížení při okupaci českých zemí, válečné zločiny na frontě, zacházení
při výsleších v zajetí, pohled na koncentrační tábory). Proto je každá německá po-
rážka přijímána s nadšením, pamětníci pocítují pocit zadostiučinění při pohledu na
její průvodní znaky – válečné zajatce nebo hromady odevzdávaných zbraní –
a proto je konečné vítězství spojenců se všemi jeho důsledky pro německý stát, ná-
rod a jeho přísluhovače a sympatizanty (např. sudetské Němce) vnímáno jako sprá-
vedlivý „Boží“ trest. Pocit nedůvěry k Němcům jako celku žije v paměti některých
čs. vojáků ještě dlouho po válce...

Přímá setkání v „rovných“ podmínkách (např. ve frontových zákopech
a postaveních nebo v kabinách soupeřících letadel) dávají šanci na větší poznání
protivníků a odhalení jejich „pravých“ tváří, a z těchto konfrontací opět vystává
obraz mnohem plastičtější, než jaký poskytují „domácí“ rozhlasové relace nebo
stránky vlastního armádního tisku. V ohni bojů a v jeho mezidobích se rodí respekt
a uznání nad projeveným bojovým uměním nepřátel a ozývají se i (spíše nesmělé)
hlasy proti podceňování nebo dokonce zesměšňování mužů z „druhé strany“. Pociť
respektu a snad i „rovnosti“ vystupuje na povrch ve vzpomínkách na ojedinělá
setkání a usmíření s bývalými vojáky, kteří proti sobě osobně stáli v dobách války.
Naopak v okamžicích „nerovného“ setkání (např. hlídání zajatců, pohled na jejich
řady) nebo při představě takové eventuality (např. upadnutí do zajetí) mají velkou
šanci projevit se zmiňované stereotypy. Pohled na stopy válečného ničení přivádí
pamětníky k úvahám nad smyslem válečného utrpení, které je díky frontové zkuše-
nosti alespoň částečně sblížuje s obyvatelstvem. Jak někteří přiznávají, po válce

nedokáží dostát svým slibům a pomstít se konkrétním nepřátelům doma za utrpení blízkých, neboť, jak říkají, „dost již bylo krve a násilí“. Na základě osobní zkušenosti podpořené vírou, že bojují za dobrou věc, pocítují morální převahu nad (nyní poraženými) nepřáteli ve smyslu „nejsme jako oni“, a proto se snaží jednat „spravedlivě“. V každém případě válečná setkání „tváří v tvář“ tak sehrávají svou pozitivní roli při oslabení stereotypů, schématických obrazů, a naopak se výrazně podílejí na větším zplastičení a „polidštění“ obrazů v paměti ve vší jejich barvitosti.

Summary:

**Images of the allies and the enemies in the memory
of the second Czechoslovak foreign resistance**

In this essay the author tries to conclude one aspect of his Ph.D. dissertation which is in historical way analysing and interpreting different types of memoirs and interviews of Czechoslovak soldiers from WW II. Inspired by concepts of Maurice Halbwachs (*cadres de memoire*) and Pierre Nora (*lieux de memoire*) and also basing on oral history methodology, he is consequently (re)constructing contours of ex-soldiers war and postwar memory. In this case he tries to describe symbolic „image“ of war allies and war enemies as place of memory and everyday life. Finally as result it could be stated that these symbolic images take very important part among another ones (e.g. influence of so-called „Munich Myth“, reception of „great“ political events, perception of „home and homeland“, or attitudes toward Czechoslovak army grounds and political elites) and they play a key role in the process of (re)creation of individual and collective memory and identity of ex-Czechoslovak combattants.